

NR 3 2009

Ale

Historisk tidskrift

FÖR SKÅNE

HALLAND

OCH

BLEKINGE

Ale

Historisk tidskrift för Skåne, Halland och Blekinge
utges av De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening och
Landsarkivet i Lund.

Redaktör och ansvarig utgivare universitetslektor Gert Jeppsson, Lund.

Redaktionskommitté

Docent Peter Carelli, Lund

1:e arkivarie fil. dr Elisabeth Reuterswärd, Lund

Professor Sten Skansjö, Lund

Professor Anna Christina Ulfspärre, Lund

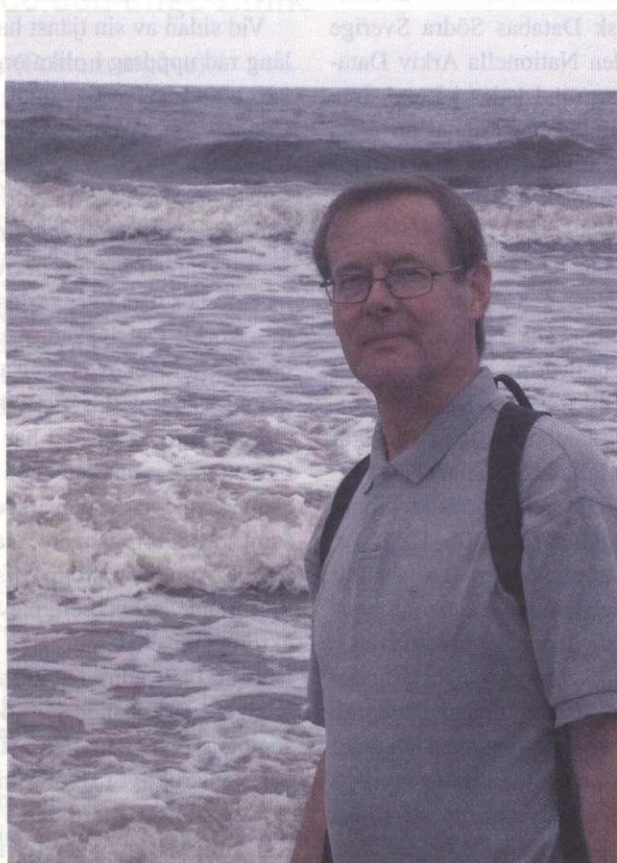
Innehåll

	Sid.
Elisabeth Reuterswärd, Anna Christina Ulfspärre, Sten Skansjö & Gert Jeppsson: Jan Dahlin – in memoriam	1
Jan Dahlin: Carl Christoffer Schnell.	
Fältskären i Lund som räddade den unge Linné	3
Lars Wolff: Knut den Stores strider i Skandinavien 1025–1026	19

Tidskriften Ale utges med stöd från Vetenskapsrådet

TRYCKTJÄNST | ESLÖV HB, 2009

Jan Dahlin – in memoriam

Den 3 juli 2009 avled landsarkivarien Jan Dahlin, endast 59 år gammal, efter en kort tids sjukdom. Han avled mitt i livet i full verksamhet och har lämnat ett stort tomrum efter sig.

Jan växte upp i Lenhovda och studerade i Lund där han på ett senare stadium avlade en fil.lic. i historia på avhandlingen *Kring framväxten av en svensk lokaliseringspolitik – småindustri och statligt företagstöd 1930–1954*. Han anställdes vid Landsarkivet i Lund 1975 där han genast visade prov på iderikedom och osedvanlig duglighet. År 1996 utnämndes han till landsarkivarie i Lund.

Jan brann för arkiven och det värde de har för forskningen och för samhället i stort. Han ivrade särskilt för att arkiven skulle nå ut till forskningen och allmänheten. Han var en av de första i vårt land som insåg vilka möjligheter den nya datortekniken kunde erbjuda både arkivsektorn och forskarsamhället och han gjorde verkliga pionjärinsatser vid utvecklingen av datorbaserade hjälpmedel som nu är oundgängliga inom svenskt arkivväsen. Därmed involverades han även internationellt i arbetet med upprättandet av standardiserade metoder inom digitaliserat tillgängliggörande – ett arbete som medfört att vi nu via

Internet kan söka i databaser över hela världen.

Ett av många datoriseringsprojekt är databasen Demografisk Databas Södra Sverige (DDSS) liksom den Nationella Arkiv Databasen (NAD) vars grund lades i Lund. Inte minst släktforskningen har kunnat använda dessa projekt. Jan arbetade också aktivt för nätverket Arkiv, bibliotek och museer i Skåne (ABM).

På samma sätt har han sökt befrämja utgivningen av urkunder genom att ta initiativ till sådan verksamhet, söka intressenter för finansiering och publicering eller genom att ställa personal till förfogande. Det gäller utgivningen av Decimantboken 1651 för Skåne, Blekinge och Halland, Kristianstads rådstugubok 1616–1639 och Landshövdingeberättelser från Hallands län 1705–1818.

Släktforskarnas behov låg Jan särskilt varmt om hjärtat och han arbetade kontinuerligt för att underlätta deras väg in i arkiven.

Han sökte också synliggöra och levandegöra arkiven genom utställningar, föredrag och eget författarskap. Ett exempel på detta är hans forskning om baltutlämningen 1946 där han tack vare arkivfynd kom att väcka nytt intresse i frågan. Jan medverkade i föreningen Gamla Christianstads årsbok 2004 *I Baltutlämningens skugga* och höll flera föredrag i ämnet samt lämnade bidrag till den stora vandringsutställningen om baltutlämningen i regi av Levande historia.

Jan har energiskt arbetat för att rädda arkiv som riskerar att förstöras. Till dessa hör stora företagsarkiv såsom Felix i Eslöv och Ivöverken i Bromölla. Han har gjort stora insatser för godsarkiven varav många nu förvaras

på Landsarkivet i Lund. Jan har särskilt uppmärksammat hur väl jordbrukets utveckling kan studeras i dessa arkiv.

Vid sidan av sin tjänst hade Jan Dahlin en lång rad uppdrag i olika organisationer. Han var bland annat ledamot av International Council on Archives (ICA), av Svenska Unescorådet och av Sydsvenska geografiska sällskapet. Han ansträngde sig för att arkivhandlingar av stort internationellt intresse som förvaras i Statens arkiv borde föras upp på Unescos lista över världsarv – Memory of the World. Det lyckades när Nobel-arkiven hos Riksarkivet och Landsarkivet i Lund förklarades som världsarv 2008.

Landsarkivet i Lund har ända från början haft ett nära samarbete med De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening samt dess föregångare. Jan Dahlin efterträdde Anna-Christina Ulfsparré som viceordförande 1998 och blev en synnerligen aktiv styrelseledamot. Han ställde en del av landsarkivets administrativa resurser till föreningens förfogande samt lokaler för styrelsemöten och årsmöten. Han deltog aktivt och konstruktivt i styrelsemötena. Dessutom skrev han flera artiklar i tidskriften Ale: Kancelliets Brevbøger – från det forna Östdanmarks horisont (Ale 2006:3), Lagmannen Carl Hallenborg och hans kommentarer till Linnés Skånska resan 1749 (Ale 2007:4), och nu slutligen artikeln om den tyske fältskären Carl Christopher Schnell (Ale 2009:3).

Inom föreningen är saknaden stor efter Jan, både som engagerad och drivande medarbetare i styrelsen och i tidskriften Ale samt i hög grad som en mycket god vän.

*Elisabeth Reuterswärd
Sten Skansjö*

*Anna Christina Ulfsparré
Gert Jeppsson*

Carl Christopher Schnell. Fältskären i Lund som räddade den unge Linné

Av Jan Dahlin (Postum utgåva)

Landsarkivarie, Lund

Den här följande uppsatsen av landsarkivarien Jan Dahlin var planerad att föreligga färdig för publicering i Ale 4/09. Ödet ville emellertid annorlunda. Manuset var dock vid hans bortgång så fullständigt att det efter en ingående redigering och komplettering av redaktören nu finns med i detta nummer av Ale för att hedra Jan Dahlins minne. Några få noter saknas och detsamma är förhållandet med vissa detaljhänvisningar till källor. Professor em. i medicinhistoria Bengt I. Lindskog har haft vänligheten att sakgranska texten och därtill förse uppsatsen med en efterskrift. Redaktionsmedlemmen Elisabeth Reuterswärd har skrivit sammanfattningen på engelska.

Redaktören

Inledning

I maj 1728 fick den blivande blomsterkonungen Carl von Linné, som då studerade vid Lunds universitet, en livshotande inflammation efter ett insektsbett. Linné beskriver själv i sina levnadsteckningar hur han överlevde tack vare ett ingrepp av fältskären Schnell. Trots att fältskären härigenom fick en plats i historien är mycket litet känt om honom och syftet med denna uppsats är att undersöka hans bakgrund, karriär och privatliv. Uppgiften försvåras dock av att källmaterialet är splittrat och källäget komplicerat eftersom staden Lund och universitetet hade olika jurisdiktion. Det krävs ett pussel med uppgifter ur de fåtaliga originalkällorna, historiska översiktsverk och personhistoriska matriklar. Då framträder bilden av en man som blev framgångsrik både professionellt och i privatlivet.

En fältskärs gesäll född i Mecklenburg

Carl Christopher Schnell hade tjänstgjort i den svenska armén sedan omkring 1713. Det

framgår av generalmönsterrullan för Bergsregementet till fots som 1716 var förlagt till Skåne och Ystad. Rullan upprättades den 21 december när regementet mönstrades av Karl XII personligen vid Krapperup i nordvästra Skåne. Kungen hade tidigare på året återvänt till Skåne efter sitt första misslyckade fälttåg mot Norge. Från Lund ledde han försvaret av riket och förberedde med stor energi sitt nya fälttåg mot Norge.

Schnell tillhörde Överstelöjtnantens kompani inom Bergsregementet i vars mönstringsrulla vi finner följande information. Schnells titel var fältskärs gesäll. Han var 26 år och hade varit i tjänst i tre år. Det framgår också att han var född i Mecklenburg i norra Tyskland.¹

Hur sjukvårdens grundorganisation i ett svenskt regemente såg ut får vi ett exempel på i ovannämnda mönstringsrulla från 1716. Där redovisas en regementsfältskär i överstens kompani och i övriga kompanier fanns en fältskärs gesäll. Tidens arméer medförde en eller annan läkare men framförallt fältskärer som hade att hantera små och stora skador som uppkom vid strider och olyckor.

Ett trolovningsbarn i Ystad

Genom den lokalhistoriska forskningen om Ystad har det länge varit känt att Schnell samma år 1716 hade en relation med en kvinna som ett knappt decennium tidigare varit en av huvudpersonerna i tidernas familjeskandal i staden. Hon hette Magdalena Joviniana Rango och kom från Ystads ledande skikt, född 1689 som dotter till kommissarien och rådmannen Johan Rango. Redan som 17-åring hade hon blivit med barn med prästsonen och teologistudenten Christian Barfoth, som redan lämnat Skåne för att tjänstgöra som präst i den svenska armén på kontinenten. När ryktet om den utomäktenskapliga förbindelsen nådde arméledningen suspenderades Barfoth och skickades hem. Paret ingick äktenskap varefter mannen kunde återvända till armén. Under hans bortovaro blev emellertid hustrun åter gravid, nu med Hindrich Krutmeijer som var bror till Christian Barfoths styvmor. Det skedde efter en fest i Glemminge prästgård öster om Ystad där Christians fader Eilert Barfoth var prost. På natten skulle Magdalena Joviniana dela säng med dottern i huset och i samma rum skulle Hindrich Krutmeijer övernatta. Denne ska dock med åberopande av släktskapet ha propSAT på att dela säng med kvinnorna och så gick det som det gick. Ryktet spred sig som en löpeld i Ystad. Händelserna skakade de berörda familjerna. Hindrich Krutmeijer svor sig fri från faderskapet, fortsatte sin karriär som handelsman och blev med tiden rådmann i Ystad. Hårdast drabbades Magdalena Joviniana som dessutom förlorade sin make Christian Barfoth. Denne och hans bror, som också var fältpräst, föll offer för segrarnas hämnd efter slaget vid Poltava 1709. Efter tre år som änka gifte Magdalena Joviniana Rango år 1712 om sig med stadsmusikanten Daniel Andersson i Ystad men blev efter tre år åter änka.²

Det var då Carl Christoffer Schnell uppmärksammades sedan han inlett ett förhållande med Magdalena Joviniana Rango som åter blivit gravid. Den 1 februari 1717 föddes deras dotter Elisabeth Juliana i Ystad S:t Maria församling. I födelse- och dopboken står Schnell som barnafader och Magdalena Joviniana som hans trolovade käresta. De bodde dock inte tillsammans och i katekismilängden för S:t Maria församling samma år var Joviniana Rango skriven med system Justrina Rango på nr 30 i 5:e roten. Spåren efter Schnell ebbat ut i Ystad utan att paret vigs där.³ Det är viktigt att vara klar över skillnaden mellan trolovning och vigsel. Trolovning angavs ofta i födelse- och dopböckerna när föräldrarna inte hade genomgått kyrklig vigsel.⁴ Barn till trolovade föräldrar klassades inte som oäkta, vilket hade stor social betydelse. För kyrkan var problemet att paret inte genomgått den kyrkliga vigseln. Kyrkans strävan var att stärka äktenskapets ställning. En trolovning var emellertid juridiskt bindande och om den ena parten inte höll sitt äktenskapslöfte kunde frågan dras inför stiftets domkapitel, vars familjerättsliga roll var stark ända in på 1900-talet.

Stämnd inför Domkapitlet i Lund

Trassliga parrelationer kan därför ofta studeras i domkapitlens arkiv och sökandet efter Schnell och Rango bland akterna i äktenskapsmål ger utdelning. Det uteblivna äktenskapet blev en fråga för domkapitlet i Lund och vi får därmed tillgång till en beskrivning av hur trolovningen gått till och hur kyrkan agerade.

Målen initierades i skrivelse till domkapitlet den 19 december 1717 av prosten Haqvinius Lacander i Ystad. Av hans redogörelse framgår att Rango och Schnell trolovades den 3/11 i närvaro av prosten själv, prostinnan, handelsmannen Johan Bellin och klock-

aren Olaus Melenius. Ett av prosten skrivet och av Bellin och Melenius den 10/1 under-tecknat intyg verifierar hans uppgifter. Där sägs att Rango och Schnell »med klare och tydelige ord lofvade hwarannan äktenskap, och gåfvo därpå hvarandra handen». För domkapitlet kunde det inte råda något tvivel om att de var trolovade.

Prosten beskriver också hur han senare gjort allt för att få vigseln till stånd. Han hävdar att Schnell »sig vigslen undandragit, uthan att sökia på vederbörlige ställen sina skiäl att framvisa ... oaktat ... en och annan gång är vorden påmint det begynte äktenskap med sin troläfvade maka att fullborda, har han likvähl att intil denne dagen henne öfver-gifvit och sig till vigseln ej låtit beqväma». Prosten uppmanade därför domkapitlet att kalla paret till sig för att förmå dem att fullborda sitt ingångna löfte. Det framgår dock att Schnell anfört ekonomiska skäl när han »å sin sida någon annan orsak till dröjsmålet häruthinnan förebrackt än det han ännu ej funnit sig vara vid den lägenhet och villkor att med en hustru kunna boo sättia sig».

I två korta inlagor som är skrivna av prosten och undertecknade av Rango försöker de parera undanflykter från Schnells sida. I den första försäkrar Rango att hon inte givit Schnell »någon sedel eller uplösningsskrift» och att hennes avsikt inte var »att trolofning-en ryggia, eller mitt uppsåth är ännu däruthi någon ändring att begiära». I den andra in-lagan intygar hon att prosten vid dopet hade påmint henne om att fullborda äktenskaps-löftet samt att han även påmint Schnell vid hennes kyrktagning.

Prosten framstår således som drivande för att få vigseln till stånd. Det är intressant att notera ordvalet när han beskriver Rango som Schnells trolovade maka och att vigselns innebörd var att fullborda äktenskapet. En viktig orsak till kyrkans ihärdighet var natur-ligtvis att paret hade ett gemensamt barn.

Hur angelägen Rango var vid denna sena tidpunkt är svårt att säga, övergiven som hon var. Som framgår av prostens inlaga hade hon också anledning att tvivla på att Schnell kunde försörja henne. Paret var kallat till domkapitlet i Lund den 29/1 1718 men ingen av dem infann sig.⁵

Från Ystad till Malmö för fortsatt regementstjänstgöring

Carl Christopher Schnells tjänst som fält-skärsgesäll vid Bergsregementet till fots avslutades efter Karls XII:s mönstring av rege-mentet dagarna före jul 1716. Generalmöns-terrullan berättar att Schnell, som tillhörde överstelöjtnantens kompani, fick avsked av översten, d.v.s. att hans anställning skulle upphöra.⁶ Det skedde knappt två månader efter hans trolovning med Rango och det går inte att värja sig från tanken att han ville lämna Ystad för att slippa ingå äktenskap med henne.

Schnells militära karriär var dock inte över vilket framgår av äktenskapsmålet i domka-pitlets arkiv. I en skrivelse den 23/12 1717 hade biskop Jonas Linnerius beordrat Rango och »fältskärsgesällen Schnell vid Zeedtz in-fanteriregemente» att inställa sig inför dom-kapitlet i Lund den 29 januari 1718. Brevet hade lästs upp för Rango i Ystad den 30 de-cember och genomlästs och undertecknats av Schnell den 4 januari i Malmö. I dessa skri-velser av Linnerius och Haqvinius är Schnell således fortfarande kopplad till Bergsrege-mentet till fots genom dess chef Samuel von Zeedtz. Denne hade då varit död i åtta månader!⁷ Den 18 januari 1717 skildes han från tjänsten anklagad för att egennyttigt ha använt regementskassan och spärrades in på Malmö slott.

Domkapitlet hade uppenbarligen kunnat spåra Schnell till hans nya tjänst i Malmö,

där han var fältskärsgezell i Västgöta femmänningsregemente till fots under befäl av Johan Wilhelm von Beckern (1655–1733). Det kan vi konstatera genom inlagor till Schnells försvar när äktenskapsmålet skulle upp i domkapitlet den 29 januari 1718. Schnell anmälde då förhinder med återopande av sjukdom och med stöd av befälets intyg som var daterade föregående dag.

Hans kompanichef Peter Bäverfeldt skrev att fältskärsgezellen » varit opasslig och sjuker i 8 dagar och bara med möda några gånger har kunnat fås att titta till kompaniets sjuka ». Regementschefen von Beckern, som var en av Skånes högsta militärer, intygade Schnells hälsotillstånd och att han » i denna hårda kölden ej årkar resa till Lund. » von Beckern väddade att domkapitlet skulle bedöma Schnells uteblivande som laga förfall.⁸ Den 5/2 behandlade domkapitlet von Beckerns skrivelse och lade den ad acta.⁹ Därefter tycks domkapitlet inte ha befattat sig med målet.

Det är känt att von Beckerns regemente under en följd av år var förlagt till Malmö. År 1720 överfördes en del av regementet under von Beckerns befäl till Stralsund, men då hade Carl Christopher Schnell redan lämnat sin tjänst.¹⁰ Von Beckern själv tjänstgjorde bara en kort period söder om Östersjön innan han beviljades avsked i november 1721. Han var sedan bosatt i Hällestad öster om Lund fram till sin död år 1733.¹¹

Snell blir stads- och akademifältskär i Lund

1700-talet hade inte börjat bra för staden Lund. År 1709 tvingades befolkningen hysa delar av den danska invasionsarmé som följande år skulle förlora ett avgörande slag mot Magnus Stenbocks svenska armé vid Helsingborg. År 1711 drabbades Lund av en

förödande stadsbrand som bl.a. ödelade det nya rådhuset. Åren 1712–1713 dog många av invånarna i den stora pestepidemin. I slutet av det långvariga och på många sätt förödande Stora Nordiska kriget residerade Karl XII i Lund (med få avbrott från hösten 1716 till sommaren 1718). Kungens tid i Lund innebar ökad ekonomisk aktivitet i staden men också umbäranden för dess invånare. Många lundabor fick upplåta sina hus för inkvarteringar av soldater och andra personer i konungens följe och kriget medförde dessutom tunga pålagor för att finansiera soldater och beredskapslager. När Karl XII lämnat staden i juni 1718 för sitt andra fälttåg mot Norge kunde lundaborna börja återgå till en mera normal tillvaro även om fredsslutet dröjde ytterligare ett par år. Den 2 december 1720 firade staden officiellt att kriget var slut.¹²

Under de två åren mellan Karl XII:s avfärd och fredsslutet inledde Carl Christopher Schnell en framgångsrik civil karriär i Lund byggd på meriterna som militärfältskär. Han var inte den förste fältskären i Lund. I Lunds universitets stipendiestat från 1698 ingick en årlig ersättning med 40 daler silvermynt till en fältskär.¹³ Under 1710-talet hette akademifältskären Magnus Scharf, som ska ha kommit till Lund med ett regemente 1712–1713, d.v.s. under peståren. Scharf var även stadens fältskär. Han var väl etablerad och ägde sedan mitten av decenniet en tomt omedelbart väster om nuvarande universitetshuset.¹⁴

Scharf var ännu i tjänst när Schnell kom till Lund. I samband med en tvist med magistraten den 4/3 1720 om Scharfs avgifter till staden hävdade denne temperamentsfullt att han som akademifältskär var befriad från alla stadens onera, men att han ville gärna gifva sina utgälder till staden så snart den bönsaren de satt honom på näsan från staden blivit drifven. Utbrottet var riktat mot Schnell.

Bönhasare var ett populärt tillmärke på personer som utövade hantverk utan lagliga rättigheter. Här hade Scharf goda argument. År 1718 hade han själv inför Kirurgiska societeten i Stockholm genomgått examination som fältskär. Någon sådan examen hade inte Schnell, men magistraten hänvisade till att han fått guvenörens (landshövdingens) fullmakt efter rekommendation från magistraten.¹⁵ Vi anar att stadens rekrytering av Schnell skedde på Scharfs bekostnad. Den senare hade fått kritik i staden redan under peståren 1712–1713 och det var också hans sätt att sköta sin tjänst som angavs som förklaring,¹⁶ när Schnell år 1721 fick ta över Scharfs tjänst som akademifältskär. I ett brev från universitetets dåvarande kansler Nicodemus Tessin, som per korrespondens styrde universitetet in i detalj, utnämndes Schnell med motiveringen att Scharf olovligt skulle ha avvikit från sin tjänst. Utnämningen var dock temporär i väntan på examination inför Kirurgiska societeten. Kanslern uppgav samtidigt att han utan framgång försökt spåra Scharf genom fadern, som var kyrkoherde i Hölö i Sörmland.¹⁷ Varför Scharf inte varit på plats går inte att belägga, kanske hade han helt enkelt patienter utanför staden.

Snell inledde således sin karriär i Lund som stadens fältskär. Staden saknade lasarett (det tillkom först 1768) och som fältskär måste Schnell själv skaffa de lokaler han behövde för att operera och vårda patienter och för att förvara sin utrustning. Enligt magistratens protokoll hade han också antagit gästgiveriet, vilket medförde att han kunde disponera en gård som staden hade hyrt i centrala Lund efter rådhusbranden 1711. Befattningen som gästgivare innebar en dubbel funktion i staden och gav honom även tillgång till nödvändiga lokaler. Om Schnells ekonomiska villkor visavi staden vittnar ett beslut av stadens äldste år 1721, sedan han anhållit »om något litet av staden till hus-

hyra». Stadens äldste avlog hans begäran med motiveringen att han liksom Scharf skulle försörja sig på den betalning som han kunde ta ut av dem som tog hans tjänster i anspråk.¹⁸ Schnells etablering i Lund bekräftas i stadens mantalslängd för år 1721, där fältskären Schnell och hans hustru är skrivna i Drottens rote och sålunda hade att betala mantalsskatt till staden.¹⁹

Redan 1722 sker en ändring i mantalslängderna. Schnell och hans familj är inte längre upptagna i stadens mantalslängd utan i den längd som enbart upptar Lunds universitets befattningshavare. Denna överflyttning från den borgerliga till den akademiska jurisdiktionen var en direkt följd av att Schnell nu innehade tjänsten som akademifältskär. För detta fick han en årlig ersättning från universitetet. Samtidigt behöll han sin tjänst i staden där hans förtjänst bestod i det som patienterna betalade. Man kunde inte vara upptagen i två mantalslängder samtidigt och i detta fall hade universitetet uppenbarligen prioritet.

Familjen Schnell i Lund

Familjen Schnell etablerade sig senast under år 1720 i Lund. Schnell var nu gift med Catharina Åkerholm som kom från en prästsläkt. Hennes far var Willem Sörensen (Aars), kyrkoherden i Tygelsjö och Västra Klagstorp söder om Malmö. Modern var hans andra hustru Catharina Pontoppidan, dotter till kyrkoherden i Östra Hoby, Måns (Mogens) Pedersen (Pontoppidan) och Anna Pedersdotter.²⁰

Det gick bra för Schnell i Lund och han kunde hålla tjänstefolk både i hushållet och i professionen. Han kombinerade liksom företrädaren tjänsterna som stadsfältskär och akademifältskär, titlar som senare i linje med en generell trend ändrades till stadskirurg och akademikirurg.²¹

Carl Christopher och Catharina fick sitt första barn i augusti 1721 och snart följde flera. Under en period på knappt 18 år födde Catharina 14 barn, en närmast ofattbar prestation. Med enkel matematik kan vi räkna ut att Catharina var gravid under större delen av dessa 18 år. Det hade förmodligen varit omöjligt utan en anställd amma till spädbarnen. En annan förutsättning var att Catharina fick en riklig och näringsriktig kost. De flesta av barnen kom att uppnå vuxen ålder.²²

En av få metoder att få en inblick i en familjs kontakter och sociala ställning vid denna tid är att i födelse- och dopböckerna studera vilka som var faddrar vid barnens dop. Dessa uppgifter utnyttjas inom genealogin för att spåra släktingar, men under senare år har forskningen visat att samma uppgifter effektivt kan användas för att kartlägga sociala nätverk. Historikern Solveig Fagerlund har i sin doktorsavhandling utnyttjat faddrarna för en unik nätverksanalys för delar av Helsingborgs befolkning kring sekelskiftet 1700. Hon konstaterar att det var stor skillnad i valet av faddrar i staden Helsingborg jämfört med omgivande landsbygdsocknar, där den stora andelen faddrar var släktingar eller personer från närliggande gårdar. Bland faddrarna i staden Helsingborg var andelen släktingar lägre och få av dem kom från den omgivande landsbygden.

Vid dopen av Schnells 14 barn infördes sammanlagt 80 dopvittnen i Lunds domkyrkoförsamlings födelse- och dopbok. Över 60 av dem kan identifieras och gruppens sammansättning är i viktiga avseenden anmärkningsvärt lik den som Fagerlund funnit i Helsingborg. Tillsammans bör faddrarna ge en god bild av familjen Schnells närmaste umgängeskrets och sociala ambitioner.

Redan när äldsta dottern Catharina döptes i Lunds domkyrka den 19/8 1721 var stadens ledande skikt väl representerat. Borgmästarinnan Sara Tollsten bar barnet till dopet och

bland faddrarna märktes ett par ämbetsmän, tullinspektorn Klintman, befallningsmannen (kronofogden) Samsjö och vidare en Nicolay Stridsberg. Bland de kvinnliga faddrarna fanns hustrun till rådmannen Somelius och ogift kvinnlig fadder var jungfrun Nordsteen, som tillhörde den förra borgmästarens familj som i sin tur var släkt med familjen Tollsten. Härigenom markerade stadens ledande företrädare sitt stöd för sin nye fältskär. Däremot fanns inte någon representant för universitetet bland faddrarna.

Halvtannat år senare döptes äldste sonen Christopher Willhelm den 17/2 1723. Då var universitetet representerat. Barnet bars av hustrun till teologiprofessorn Bonde Humeros. Bland faddrarna fanns läkaren Kilian Stobeus, ännu inte professor. Här fanns också rådmannen Lindegård och handelsmannen Holger Lieffert.

Holger Lieffert skulle följas av en rad andra medlemmar av samma familj. Den härstammade från Westfalen och var en av de tyskspråkiga familjerna i Schnells lundsiska nätverk. Staden Lund passade Schnell också av den anledningen att här fanns en tysktalande grupp varav en del också var tyskfödda. Han kunde i deras sällskap fortsätta att tala sitt eget språk och hålla kontakt med hemlandet och dess kultur.

När studenten Carl Linnæus år 1728 behandlades av fältskären hade denne redan hunnit få sex barn. Familjen Schnell var väl sedd i Lund, vilket framgår av att många av den lilla stadens företrädare och universitetets professorer och lärare eller deras familjemedlemmar var faddrar till barnen. Snart tillkom den framstående pedagogen och juridikprofessorn David Nehrman med maka och professorn i romersk värtalighet Carl Papke med maka. En höjdpunkt inträffade vid sonen Carls dop den 22/12 1728. Bland faddrarna fanns då universitetets rector magnificus professor Moller. Anmärkningsvärt

är att Carl bars till dopet av biskopinnan Elisabet Adlerborg, hustru till biskop Jonas Linnerius som ett decennium tidigare hade försökt ställa Schnell inför domkapitlet för att han inte uppfyllt äktenskapslöftet till Joviniana Rango i Ystad,

De första barnens dopnamn knyter väl an till den bunda namngivningstradition som utgick från de närmaste släktingarna.²³ Bara tre av barnen dog, Carl född 1726, Sophia född 1727 och Carl född 1728. De döda barnens namn gavs då till nästa barn enligt en vanlig sed. När barnaskaran växte valde man namn från bekantskapskretsen i staden. År 1731 lät paret döpa sin femte dotter till Maria Scharlotta den 13/10 1731. Hon bars av domprostinnan som var hustru till professor Hegardt och ägare till stadens ståtligaste privatbyggnad där Karl XII residerat åren 1716–1718. Här nämns i dopnotisen en inte helt ovanlig kompletterande hedersritual reserverad för en kvinna vid dopet. Det står skrivet att professor Mollers fru *tog mössan af* vid dopet.

När Schnells nästa dotter döptes till Liboria Margareta den 9/2 1733 var namnet Liboria uppenbart hämtat från familjen von Hegardt, som tillhörde Schnells tysktalande nätverk. Martin Hegardt (1685–1732) var professor och senare domprost i Lund. Han var gift med Liboria von Corswanten, född och uppvuxen i Greifswald. De hade en dotter Margareta Liboria som var gift med professor Gustaf Harmens.²⁴ När Schnells dotter Florentina döptes den 15/2 hämtades namnet från gudmodern Florentina Schubert, gift med archiatern (överläkaren) Kilian Stobeus.

Familjen Schnell efter hustruns död 1746

Schnells maka Catharina Åkerholm avled 18/9 1746. Någon fullständig bouppteckning tycks inte ha upprättats men i dess ställe ett

utförligt och prydligt inventarium som återfinns i universitetets arkiv. Det visar att makarna ägde tomt och hus och var välbeställda. Schnell stannade kvar i staden med de hemmavarande barnen. Han förblev änklings och behöll sin tjänst vid akademien ända till sin död långt senare.²⁵

För denna period finns inga husförhörlängder för Lund men väl mantalslängder, som visserligen har mindre detaljerade personuppgifter men som har fördelen att strikt dela upp befolkningen efter hushåll. Universitetets mantalslängder, som är separata från Lunds stads, visar att familjen Schnell under många år hade tjänstefolk. Det kunde vara ammor, pigor, gesäller eller lärpojkar. Gesälltiteln visar att fältskär var ett yrke där man förvärvade kunskap och erfarenheter av en respekterad, praktiserande utövare. Färdigheterna gick från man till man. Det faktum att Schnells gesäller och lärpojkar avlöste varandra indikerar att han var en auktoritet på området. Ingen av sönerna gick dock i faderns fotspår.

Istället kom efterträdaren i Lund även han från Tyskland. August Ludwig Hünemöder blev förste stadsfältskär i Lund. Det var hans titel när han den 3/9 1751 gifte sig med Schnells dotter Elisabeth. Följande år fick de sitt första barn som snart följdes av flera.²⁶ Familjen Hünemöder återfinns i 1752 års mantalslängd för staden i Clemens rote.²⁷

I samma rote bodde även Schnell vid samma tid²⁸ och de lokalbehov som följde med fältskärstjänsten gör det troligt att han och familjen Hünemöder delade hus. Några år senare köpte Schnell en annan fastighet, som bestod av »gård, hus och hageplatz». Köpebrevet var undertecknat den 11 januari 1756 och innebar att säljaren, juridikprofessorn Lars Johan Colling erhöll 1400 daler för en fastighet som var nr 3 på Bredgatan, stadens huvudgata norrut.

Tre år senare, den 1 augusti 1759 sålde Schnell fastigheten för samma köpesumma 1400 daler till svärsonen August Ludwig Hünemöder som övertog rörelsen.²⁹ Överlåtelsen styrks också av universitetets mantalslängd för året 1760, där på samma adress uppförts fältskären Schnell, fältskären Hünemöder och gesällen Hünemöder, medan Schnell står ensam i nästa års längd.³⁰

Snell lämnade på äldre dagar Lund för Snogeholms gård i Sövde socken i Färs härad. Här levde han till 1771, enligt död- och begravningsboken i en ålder av hela 83 år. Han kvarstod dock formellt som akademi-fältskär i universitetets mantalslängd och därför skulle hans kvarlåtenskap redovisas till universitetet. För redovisningen av dödsboet svarade svärsonen löjtnanten Carl Johan Docken, som sedan ett drygt decennium levde i ett barnlöst äktenskap med Schnells dotter Maria Charlotta.³¹ Av handlingarna framgår att paret Docken bodde i Virestad i Bösarps socken, beläget i Trelleborgstrakten.³² Schnells tillhörigheter vid frånfallet var inte fler än att de kan återges här och en del av dem fanns fortfarande kvar på Snogeholm enligt en redogörelse av gårdens ägare, kapten von Löwen till Docken:

Äfwenledes tillkianna gaf Herr Lieutenanten Docken, at hos herr Capitain Löfren på Snogeholm hwarest den Sahliga döda med döden af lidit, finnes till framgifwande och wärderande följande qwarlämnade persedlar, som på stället at wärderas nembl:

90 lod silver, som förut stådt i pant hos Bokhållaren Löngren på Söfdeborg för en Summa 175 D Smt men sedermera af herr Capitain Löfren blifwit inlost.

Ett Apoteksskrin med tillhörande Flaskor och Medicamenter
Ett blåmålat järn beslagit skrin
Åtskilliga medicinska och Chirurgiska böcker
samt Diverse Instrumenter

Schnells övriga kvarlåtenskap hade von Löwen överlämnat till Docken:

En rödrandig Bälster warunder dyna wärderas till	12:00
En hufvudputa med blått öfwerdrag	1:00
Ett gammalt stickad Cattuns sängtäck	2:00
En gammal Falt säng	0:16
Ett litet grönmålat skåp med lådor	5:00
Ett Flaske Fouteral med 3 st större och 3 mindre hwita Flaskor	4:00
En Läder stohl	0:16
En söndrig Spegel	0:24
En snus Qwarn	0:08
En liten Malm mortel med tillhörig stöt	1:16
En dito af Serpentin	0:16
20 större och mindre droppflaskor	0:24
En wikt Ståhlxx? med Diverse / tillhörige medicinska wikter	1:16
Ett Brunt Fouteral med 5 st små Chirurgiska Instrumenter	0:08
Ett af långt Dito med 6 större Instrumenter	0:24
Transport	31:16
Ett par svarta spännen	0:06
<u>Böcker</u>	
Purmanni Tober på Tyska	2:16
Erasmus Franciski die her alten Heiden, Juden und Christen	2:00
Purmanni Chirurgia Curiosa	2:16
Summa	38:22

Av boutredningshandlingarna kan vi sluta oss till att Schnells vistelse på Snogeholm inte varit tillfällig även om hans tillhörigheter inte var fler än att de kunde rymmas i ett enda rum. Schnell hade fältsäng, sängkläder, en läderstol och ett skåp. Framförallt hade han sina kirurgiska instrument, apoteksutrustning och professionell litteratur. Slutsatsen måste bli att Schnell trots sin ålder vistats på Snogeholm som utövande fältskär. Varför gjorde han det när han rimligen kunde haft ekonomisk och social trygghet i familjen i Lund? Kanske hade hans professionella roll i Lund helt övertagits av mågen Hünemöder samtidigt som Schnell var för vital för att slä

sig till ro. Frågan är också varför gårdsägaren hade rekryterat en åldrig fältskär. Ett rimligt svar är att den relativt stora gården hade många personer som kunde dra nytta av den åldrige fältskärens kunskaper och rika erfarenheter av sjukdomar, skador och andra krämpor. En annan möjlighet är att ägaren eller någon i dennes familj var sjuklig eller hypokondriker. Schnells ersättning behöver inte ha varit större än mat och husrum och han var skattebefriad på grund av ålder.

För ett mera permanent boende på Snogeholm talar också att Schnell på resan dit hade medfört 90 lod silver (närmare 1,2 kilo) som sedan under en period varit pantsatta hos bokhållaren på närbelägna Söfdeborgs gods. Silvret har uppenbart utgjort hans »pensionskapital». Det var sannolikt en rest av köpeskillingen från 1759 när svärsonen Hünemöder, som då redan varit stadsfältskär i ett halvt decennium, övertog gården på Bredgatan som den slutgiltiga överlåtelsen av familjeföretaget till nästa generation. När Schnells flytt till Snogeholm ägde rum har emellertid inte kunnat fastställas.

Snell var vid sin död 1771 som nämnts fortfarande upptagen som akademikirurg i akademistatens mantalslängd. Sterbhushandlingarna lämnades därför inte till Färs häradsrätt utan till universitetet och har bevarats i dess arkiv. Handlingarna innehåller ingen regelrätt bouppteckning, framförallt saknas en förteckning över hans efterlevande barn. Arvsskiftet orsakade till synes oenighet mellan arvingarna till följd av att arvet efter hustrun Catharina Åkerholm inte skiftats fullt ut. I en särskild skrivelse väddade löjtnant Docken till akademien i Lund att bevaka de båda omyndiga döttrarna Liborias och Hedvigs intressen. Behållningen efter Schnell räckte nämligen inte till deras inestående fordringar. Liboria och Hedvig hade inte som sina syskon fått ut 128 daler silvermynt efter modern. De hade dessutom arbetat under 14

år i familjen för enbart mat och husrum, ett arbete som Docken värderade till 7 daler årligen. De var därför enligt löjtnanten berättigade till 236 daler silvermynt vardera. Hans formuleringar kan uppfattas som ett krav att svågern August Ludwig Hünemöder skulle ersätta flickorna men det kan måhända också vara så, att Docken försökt påverka universitetets fördelning av kvarlåtenskapen till släktens förmån.³³

August Ludwig Hünemöders yngre bror Johan Fredrik invandrade också till Sverige för att göra karriär som fältskär. Johan Fredrik är med all sannolikhet identisk med gesällen Hünemöder som i akademistatens mantalslängd 1760 är antecknad tillsammans med fältskären Schnell och fältskären Hünemöder med hustru. När Lunds lasarett år 1768 inrättades med några få sängar och ett fåtal anställda i Munkska gården i nuvarande Lundagård var den äldre brodern August Ludvig Hünemöder en av de först anställda. Han hann dock bara verka där i fyra år. Den 25/5 1772 dog han vid 48 års ålder och efterlämnade änka och sex barn i åldern 12–20 år.³⁴ Han efterträddes då som akademi- och stadsfältskär och som chef för lasarettet av sin bror Johan Fredrik som en period varit fältskär på Krapperups gods. August Ludwigs änka Elisabeth åtog sig samtidigt mat-hållningen till patienterna. Det är en stark indikation på att hon ansvarat för bespisningen under makens livstid och att hon tagit en mycket aktiv del i familjens företag. Johan Fredrik Hünemöder hann verka i Lund under ett knappt decennium innan han avled år 1781. Innan dess stängde dock lasarettet år 1778 och öppnade igen först år 1791.³⁵

Snell som läkare: Linné i Lund

Det finns sällan dokumentation om behandling av patienter på 1700-talet men i Schnells fall finns det uppgifter i två fall. Mest känd är

naturligtvis Linné. Denne kom år 1727 som fattig student till Lund där han stannade ett år innan han drog vidare till Uppsala. Uppgifterna om honom under lundatiden är sparsamma, men han visade redan prov på sin iakttagelse- och dokumentationsförmåga. Och om vi ska tro hans självbiografi kunde hans liv ha ändats redan i Lund.

Den lilla stifts- och universitetsstaden hade då drygt tusen invånare och bebyggelsen bestod nästan uteslutande av korsvikeshus.³⁶ Tack vare sin tidigare informator Gabriel Höks goda förbindelser blev Carl inneboende hos professor Kilian Stobæus och dennes hustru Florentina Schubert. Där fick han tillgång till Stobæus för sin tid omfattande bibliotek. Stobæus var en av tidens universalgenier som verkade inom vitt skilda akademiska ämnen och samhällsområden, men även för en sådan man var det svårt att slå sig fram inom universitetet. När Linnæus kom till Lund höll Stobæus just på att få fast mark under fötterna. För att säkra sin utkomst hade han år 1724 tagit tjänst som stadsläkare i Göteborg men följande år var han tillbaka i Skåne med ekonomiskt stöd från den skånska adeln som efterfrågade hans kunskaper som läkare. 1728 fick han så en professur vid universitetet, den första inom det naturvetenskapliga området. Enligt tidens akademiska värderingar bytte han år 1732 upp sig till professuren i historia men behöll rätten att verka inom medicin. Inom universitetet var Stobæus en inspirerande lärare och naturaliesamlare snarare än en banbrytande forskare.³⁷

Den unge Linnæus valde att läsa medicin där kännedom om växterna och deras inverkan på människokroppen var ett centralt kunskapsområde och där han fick utrymme för sitt botaniska specialintresse. Lunds universitet hade en botanisk trädgård, men den var tämligen eftersatt och motsvarade inte Linnæus kunskapsbehov. Studenten Linnæus

botaniserade även i stadens närhet och hann med att upprätta en förteckning över växterna i trakten.³⁸

Linnæus och *vermis Furia infernalis* i Fågelsångsdalen

Linné har i sina självbiografier kortfattat skildrat sin tid i Lund. En dramatisk höjdpunkt är en botanisk utflykt i stadens östra utkanter i sällskap med den yngre kamraten Mattias Benzelstjerna, även han inneboende hos Stobæus. Lund hade som alla städer på den tiden naturen inpå knutarna. Borgarna var också bönder och brukade åkrar, slätterängar och betesmarker i omgivningarna. I öster fanns flera vetenskapligt intressanta naturområden och dit hörde Fuglesang eller Fågelsångsdalen en knapp mil från Lund.

Vi låter Linné själv berätta om sin utflykt till Fuglesang:

1728 om värtiden hade Linnæus med herr Matthias Benzelstjerna gått ut till Fågelsång att botanisera en het dag, då Linnæus kastar av sig sin rock och väst i den starka hetten, då en *vermis Furia infernalis* kallad, sticker honom på högra armen, varav hela armen uppsvullnade som en stock, och Linnæus måste till sängs.

I staden fanns vid denna tid läkare och annan kompetens. Särskilt pestens härjningar i början av 1710-talet hade här som på andra håll tvingat fram en upprustning. En dåtida akademisk auktoritet var den Rostock-födde professorn i medicin Johan Jacob Döbelius, mest känd som grundare av Ramlösa hälso-brunn år 1707. Linnæus hyresvärd professor Kilian Stobæus var också en eftersökt läkare, men vid det här tillfället på våren 1728 lämnade han Lund och av Linnés fortsatta berättelse framgår att han måste söka hjälp inom en annan yrkeskår:

Inflammationen tilltog. Stobæus hade utsatt brunnstermin vid Helsingborg, måste alltså lämna Linnæus i fältskärens händer med föga hopp om hans liv, och

därmed bortreste. Fältskären Snell gjorde en stor öppning ifrån armbågen till axeln, och änteligen läkte såret. varpå Linnæus var återställd, han över sommarren reser till Småland, att besöka sina föräldrar.³⁹

Linné ger således Schnell äran för sitt tillfrisknande. Även om Linné dramatiserar är det ett gott betyg åt fältskären. Vi ska komma ihåg att Linné långt innan han skrev sina minnen hade varit praktiserande läkare, om än inte kirurg.

Snell som läkare: en livräddande insats för studenten Per Lovén

I litteraturen framskymtar Schnell ännu en gång som skicklig läkare. Denna gång var patienten studenten Pehr Lovén (1718–1785). Lovén är också känd som den lokalhistoriker som år 1744 disputerade för Sven Bring (Lagerbring) på avhandlingen *De Gothungia* som behandlade Göingens historia. Lovén blev senare kyrkoherde och i herdaminnet berättar Sven Carlquist att Lovén tre veckor före disputationen skadades allvarligt vid bråk på Stortorget en mörk kväll. Lovén fick av misstag ett djupt stick av en studentkamrats hirschfångare, en lång kniv som många studenter bar istället för värja. Det ingick i studentprivilegierna att bära värja. Sårad bars Lovén in i Schnells hus som låg i närheten. Under dennes vård överlevde Lovén men fick livslånga men av skadan.⁴⁰

Episoden är intressant eftersom den indikerar att Schnell var skicklig på att behandla sårade patienter så att såren inte infekterades, vilket lätt ledde till döden. Det var ju först på 1900-talet som antibiotika gjorde det möjligt att häva svåra infektioner. Vi vet inte med säkerhet om Schnells insatser i realiteten fick avgörande betydelse för Linné och Lovén, men vi kan i varje fall konstatera att hans ingrepp inte ledde till komplikationer som förvärrade situationen, vilket i sig tyder på skicklighet.

Några avslutande kommentarer

I detta avslutningskapitel skall några reflexioner göras angående tyska fältskärer, rekrytering av fältskärer, kirurger och läkare, sambandet mellan militär och civil sjukvård och militärens av forskningen förbisedda roll i samhället.

Vi har kunnat konstatera att den tyskfödde fältskären Carl Christopher Schnell efter några års tjänst i den svenska armén gjorde en framgångsrik civil karriär. Både professionellt och socialt gjorde han en anmärkningsvärd klassresa. Frågan är om hans framgång var unik eller vanlig för yrket.

Fältskärer praktiserade främst utvärtes medicin och resultatet kunde många gånger utläsas av om patienterna överlevde. Amputationer och uttagning av kulor var vanligt förekommande. Att krigssjukvården tillmättes stor vikt framgår av att det i Sverige från 1669 fanns en särskild fältskärexamen, som gav behörighet att utföra sårbehandling och mindre kirurgiska ingrepp. Examination skulle ske inför Kungl. Kirurgiska Societeten i Stockholm och dokumenterades i utförliga protokoll. Examen var dock inte ett absolut krav om vederbörande kunde styrka sin kompetens på annat sätt och den möjligheten har uppenbarligen Schnell kunnat utnyttja eftersom han inte finns med bland de fältskärer som examinerats av societeten.⁴¹ Det bör påpekas att man inte ska överskatta societetens betydelse för kompetensen. Dess uppgift var främst att sörja för en miniminivå och att hålla rent för kvacksalvare. Det är också lätt att falla för den generella bilden av fältskärer som enkla hantverkare. En rättvis bild av fältskärers faktiska kompetens bör få ett förnyat modernt studium av många fältskärers utbildning och verksamhet inklusive deras kontakter med det övriga Europa.

Fältskärernas arbetsmarknad var heller inte begränsad till krigsmakten. Schnells

tjänstgöring inom akademien i Lund är ett av många exempel på detta. Fältskärer fanns i städerna och Schnell hade minst två företrädare i Lund. Även vid Andrarums alunbruk, dåtidens skånska storindustri, fanns vid denna tid en fältskärsesäll.⁴² Behovet av fältskärer hade ökat ytterligare under pesten i början av 1710-talet. Bodil E.B. Persson har i en bok om pestens härjningar i Skåne i början av 1710-talet klarlagt fältskärernas viktiga men livsfarliga roll under pesten. Det var i stor utsträckning fältskärerna som hade direkt kontakt med de smittade. Efterfrågan på fältskärer var samtidigt stor inom flottan och andra delar av krigsmakten. Kriget och pesten öppnade således nya karriärmöjligheter.⁴³ Även på godsens fanns en arbetsmarknad för fältskärer.

Carl Christopher Schnell var en av många utländska män som gick i svensk tjänst under 1600- och 1700-talen och sedan bosatte sig här. Forskningen har i huvudsak sysslat med personer som tillhörde samhällets övre skikt men också andra samhällsgrupper bör uppmärksammas. Ett fortsatt studium av fältskärer och kirurger är enligt min mening angeläget. De hade i hög grad ett specialistyrke med goda förutsättningar att vara internationellt gångbart. Redan pesten i början av 1710-talet hade ökat efterfrågan på nya fältskärer och läkare, också av den anledningen att många själva dog i pesten. Än större betydelse för efterfrågan hade de många krigerna på 1600-talet. Arméerna bestod i hög utsträckning av legosoldater och tyska fältskärer var inget undantag. Skillnaden kan vara att de ofta tjänstgjorde även i svenska regementen där de ju hade en nära kontakt med sjuka och skadade oavsett rang och nationalitet. Bergsregementets rulla från 1716 innehöll fyra fältskärer.

Det kan observeras att examinationen vid Kirurgiska Societeten enligt protokollen t.o.m. dokumenterades på tyska.

Tyska forskare har behandlat sambandet mellan Sverige och Tyskland inom medicin på 1700-talet och kartlagt många tyska fältskärer som tjänstgjorde i andra länders arméer och flottor. Denna forskning är tyvärr okänd i Sverige.

Redan 1958 publicerade läkaren Heinz Goerke en utförlig översikt över förbindelser mellan Tyskland och Sverige inom medicinområdet på 1700-talet. Boken utkom i Köpenhamn och var resultatet av flera års forskning med Örebro som bas. Det är främst en genomgång av personforskning och matriklar på jakt efter tyskar som vistats i Sverige och vice versa. Goerke bygger i stor utsträckning på Sacklén's berömda matrikelverk från 1820-talet men redovisar också en mängd annan litteratur.

Ett knappt decennium senare började läkaren Eduard Hinze publicera en matrikel över tyska fältskärer och läkare som tjänstgjort i andra länders krigsmakter från 1600-talet och senare. Hinze hann publicera delarna A–H innan han avled 1966. Hans verk visar också att fältskärer och läkare var en tysk exportvara.

Redan en inledande jämförelse mellan regementsrullor och matriklar av Sacklén och tyska forskare visar att det fanns ännu flera tyska fältskärer i svensk tjänst än som framgår av litteraturen.

Bilden är tydlig. Ett mycket stort antal fältskärer tjänstgjorde i den svenska krigsmakten under stormaktstiden. Många bosatte sig sedan i Sverige och en del övergick till civil sjukvård. Vi har här att göra med en import av professionell kompetens som inte stod att uppbringa inom landet. Liknande effekter av kriget och ett samband mellan det militära och civila samhället har noterats på andra områden men är särskilt tydligt inom det för befolkningen så viktiga medicinska området. Det pockar emellertid på vidare studium.

Tack till

Björn Gäfvert, Annika Tergius, Rolf Nilsson, Nicklas Herzman, Bodil E.B. Persson.

Efterskrift

Vid faktagranskningen av denna artikel framkom det, att författaren ännu inte hunnit ta del av Sacklén: Supplement till Sveriges Läkare-Historia från 1835. På sid. 453–457 står där en utförlig beskrivning av Schnell. Förf. hade då kunnat ta ställning till ett antal av Sackléns upplysningar, t.ex. att Schnell sökte tjänsten i Lund 1719, men inte fick den då. Schnells företrädare Scharf hade förlorat Lundabornas förtroende liksom han förlorat en rättegång mot sig och då lämnat landet. Vilken rättegång? Schnell sökte tjänsten igen 1721. Då arbetade prof. Döbelius/von Döbeln aktivt för Schnells anställning vid Lundaakademien och skrev bl.a. ett positivt utlåtande till konsistoriet. Schnell var förutom sina andra uppdrag i Lund även kantor och en tid »Spisvärd» för medellösa studenter. Han fick vid sitt avsked 3/2 1759 mycket goda vitsord och behöll sin lön (vars storlek också anges) livet ut. Schnell var aktiv i strävandena att till Lund locka sin efterträdare Hünemöder, som också snart gifte sig med Schnells äldsta dotter, som då var 30 år gammal(!). Hünemöder fick aldrig tid att njuta av lönen, då han dog året efter sin svärfar. Hans broder efterträdde honom som »Akademi-Kirurg» i Lund och ligger begravd i domkyrkan. Ämnet tål alltså fördjupade studier.

Bengt I Lindskog

Summary

The German Carl Christopher Schnell, born in Mecklenburg, came to Sweden ca 1713 with the Swedish army where he worked as a surgeon until the end of the war in 1720. His

title was "fältskär" (literary "army-cutter"). These surgeons had previously been termed barber-surgeons but ceased to work as barbers when their medical competence became more sought after during the wars in the 17th century. Their social standing varied considerably since most of them had learned their craft as apprentices, not by academic studies. Schnell nevertheless managed to make a good living in Lund, being employed by the university for its students and staff but also treating patients among the general public. One of these in 1727 was the famous botanist Carl Linné. Schnell married a parson's daughter, one of his sons became an officer in the army. The elite of the town attended the baptisms of his children. It was possible to advance a long way in Schnell's profession.

Noter

¹ Generalmönsterrulla 1716 för Bergsregementet till fots, KrA.

² Bjurling s. 270f. Ystads S:ta Maria kyrkoarkiv E:1. Lysning mellan Joviniana och stadsmusikanten skedde 28/1 1712 med domkapitlets tillstånd och sedan attest uppläst om hennes förre mans (Barfoths) frånfalle. Vigseln skedde 21/2. Enligt prosten Haqvinus Lacander i Ystad skrivelse t. Lunds domkapitel 19/12 1717 är Rango »Musicantens i Carlshamn Daniel Anderssons Efterlefwerska». Lunds Domkapitels arkiv FI:37.

³ Ystads S:ta Maria församlings födelse- och dopbok. Katekismilängd 1717 för Ystads S:ta Maria, Lunds domkapitels arkiv (inbundna fotokopior i LLA:s forskarsal, s. 221). Enligt församlingens kommunionlängd tog systrarna nattvarden 12/5 1717.

⁴ Lext s.127ff. Trolovning var ett separat rättsligt begrepp ända fram till 1915 då det likställdes med förloving.

⁵ År 1721 förrättades arvsskifte i Ystad efter Jovinianas fader Johan Rango. Joviniana hade förordnat prosten Lacander att närvara å hennes vägnar. Ystads stadsarkiv FI:40 s. 2.

⁶ Generalmönsterrulla 1716 för Bergsregementet till fots, KrA. Även en av kollegorna beviljades avsked vid samma tillfälle.

⁷ Lewenhaupt s. 788, Elgienstierna. von Zeedtz avled några månader senare den 22 april 1717 på Malmö Slott.

⁸ Samtliga handlingar i målet i Lunds domkapitels arkiv F:xxx.

⁹ Lunds domkapitels protokoll 1718, volym A1:8. 29/1 1718 var ingen av parterna närvarande, 5/2 1718 lades Beckerns brev ad acta.

¹⁰ Leijonhufvud s. 69, 70, 73. von Beckern var född 1655 i Livland. Han blev chef för Västgöta fyr- och femmänningsregemente i mars 1715. Regementet erhöll 1716 namnet Västgöta femmänningsregemente till fots. Den 7/12 1717 utnämndes von Beckern till generalmajor av infanteriet med fortsatt befäl över regementet. Han blev överkommendant i Malmö 1718. Han adlades 1720 och blev samma år chef för ett nybildat garnisonsregemente i Stralsund med namnet »Upplands och Västgöta femmännings tillsammanstötte och nuvarande Stralsundska garnisonsregementet». Beviljad avsked 14/11 1721 vid ca 65 års ålder.

Peter Bärfverfelt var född i Värmland 1675. Han var en av veteranerna vid Västgöta femmänningsregemente till fots där han fick sin första tjänst som fänrik 1703, d.v.s. samma år som regementet tillkom. Han följde enligt Leijonhufvud von Beckern till dennes nya regemente men dog redan följande år. Enl. Lewenhaupt s. 104 avled Bärfverfelt i Stockholm 12/4 1721. Leijonhufvud uppger att von Beckern varit stationerad i Malmö sedan 1715.

¹¹ Enligt Elgiernstierna bd I sid. 248 begravdes von Beckern i Hällestads kyrka i Torna härad där hans vapen uppsattes. Anknytning till Hällestad hade även släkten Åkerholm enligt Carlquist via Engela Åkerholm, syster till Schnells hustru. Carl Johan Docken, gift med Schnells dotter Maria Charlotta, var släkt med von Beckern via sin mor Charlotta von Beckern. Edlund s. 22.

¹² Johannesson s. 63.

¹³ Lunds universitets historia.

¹⁴ Bodil E.B. Persson s. 149, 151. – Blomquist, s. 198.

¹⁵ Magistratens protokoll 1720-03-04, volym A 1 a:20. Landshövding över Malmöhus län var sedan 1719 Carl Gustaf Hård, som dessförinnan sedan 1717 varit guvernör över hela Skåne.

¹⁶ Bodil E.B. Persson s. 151. Invánarna litade mera på den äldre fältskären Ove Leopold än på Scharf.

¹⁷ Kanslerbrev 1717–1734. Kansliets arkiv 1666–1730/31 volym E 3 A:4. Tessin d.y. var kansler vid Lunds universitet 1714–1728. Han var riksråd och översternarskalk men mest känd som arkitekt och slottsbyggare.

Hagström 3:331ff. Paulus Johannes Scharf (1689–1743) gm Anna Månsdotter Stenius lär ha haft 13 barn i första giftet, varav Hagström kunde namnge sex inklusive sonen Florentinus, som nämns i kanslerns ovan relaterade brev. Denne blev senare kyrkoherde i Kung Karl. Magnus Paul Scharf nämns ej av Hagström och det är tack vare Tessins brev som jag kunnat klargöra hans bakgrund.

¹⁸ Blomqvist s. 215f. Även Scharf hade kombinerat fältskärsyrket med befattningen som gästgivare Enligt Sacklén (III s. 170) var Schnells föregångare i Lund Magnus Paul Scharf, som 1718 erhöillt Kirurg. Societets Examen-Bevis och var utsedd till Akademi-Kirurg. Ett årligt bidrag till hushyra fick apotekaren, som erhöi 50 daler silvermynt årligen från universitetet. Apotekare var vid denna tid Daniel Kehler. Johannesson s. 143.

¹⁹ Lunds stadsarkiv H I a:1, mantalslängd 1721 för Drottens rote. Mantalslängden upprättades i slutet av föregående år.

²⁰ Carlquist 2:401f, 473, 7:642. Uppgifterna om Catharina Åkerholm är knapphändiga. Carlquist nämner också ett antal syskon (7:642) till Catharina Åkerholm.

²¹ Mantalslängder för Malmöhus län, Lunds stad, Akademistaten.

²² Enligt flera av mantalslängderna på 1720-talet ingick en amma i hushållet.

²³ Astrid Söndén, Släkt och Hävd.

²⁴ Sacklén I s. 638f, Hegardt s. 100f tabell 68.

²⁵ LU:s arkiv volym E 18 B:1. Inventariet hade under-tecknats av Schnell 20/1 1747. Äldste sonen Christopher Wilhelm Schnell, f. 1723, intygade uppgifterna. Dessutom omnämns sonen Emanuel, f. 1725. Båda var vid tidpunkten myndiga.

²⁶ Pernilla Elisabeth Schnell var född 8/6 1724, dottern Catharina Maria f. 4/4 1752, båda i Lunds domkyrkoförsamling. Vid Hünemöders fränfälle 1772 fanns 6 barn i livet: Catharina Maria 20, Carl Hindrick 19, Charlotta Sophia 17, Jacob 14, Eva Charlotta 12 och Johan Fredrick 10 år. Bouppteckning efter August Ludwig Hünemöder i LU:s arkiv volym E 18 B:1. Om Schnells rekrytering av Hünemöder se Goercke sid 58. Bröderna Hünemöder var enligt Goercke (s. 58) födda i Bützow i Mecklenburg

²⁷ Lunds stadsarkiv volym F IV a: 22, s. 286, LLA. Ej påträffad i 1751 års mantalslängd.

²⁸ Arbetskladd till tomtindelning för staden Lund påbörjad 1753. Lunds stadsarkiv volym H1a:2.

²⁹ Bouppteckning efter Ludwig Hünemöder 1772. Lunds universitets arkiv, bouppteckningar och andra sterbhushandlingar 1751–1782. Lars Johan Colling (1714–1786) kom till Lund 1737 och var professor 1753–1785. W/T s. 108.

³⁰ Bouppteckning efter August Ludwig Hünemöder. Mantalslängd för Lunds universitet 1759–1761.

³¹ Carl Johan Docken avancerade till ryttmästare (mot-svarade kapten) i Skånska Dragonregementet och innehade Olseröd i Maglehems socken. Gärds härad, fram till sin död i kallbrand den 20/12 1793. Enligt dödboken hade han »Varit gift med Fru Scherlotta Snell uti 35 år men inga barn». Hustrun överlevde honom med ett år. Hon avled i rödfeber 22/12 1794. I bouppteckningar i Gärds häradsrätt FIIa:39 (1794) nr 25 och FIIa:41 (1796) nr 7 framgår att paret var mycket välbeställda.

³² En rad rusthåll med namnet Virestad i Bösarps socken var enligt Grill indelta till Skånska Dragonregementet, ett indelt beridedt regemente (Grill).

³³ Arvsskifte efter Carl Christoffer Schnell. Lunds universitets arkiv, bouppteckningar och andra sterbhushandlingar 1751–1782. 1 lod = 13,16 g.

³⁴ Ibid. Sacklén s. 170. Den yngre brodern Johan Fredrik Hünemöder saknas i Sackléns matrikel och det är ibland svårt att avgöra vilken av bröderna som avses i andra källor. Akademistatens mantalslängd 1760.

³⁵ Flaum s. 77ff. Läkaryrket gick i arv till August Ludwig Hünemöders i Lund uppvuxne sonson och namne August Ludwig Hünemöder (1806–1833) som blev provinsialläkare i Kristianstads län men som avled redan vid 27 års ålder på Håckeberga. Carlquist serie II, band 5 s. 369.

³⁶ För översiktliga befolkningsuppgifter se Blomqvist s. 210, 307.

³⁷ Essen-Möller s. 39ff.

³⁸ Skånska resan s. 11. Växtförteckningen är återopad som Horto Clifforiano.

³⁹ Ur Carl Linnæi, adlad von Linné, egenhändiga anteckningar om sig själv. Carl von Linné i urval av Björn Julén. Aldus klassiker 6. Stockholm 1962. Sid 15.

⁴⁰ Carlquist II:3 s. 100f berättar episoden. Den vållande kamraten var Johan Gillius Willmoth och händelsen ska ha fått efterdyningar i Göta hovrätt. Enligt Sjöström, Skånska Nationen s. 230 skrevs W. in 1735. Ska ha rymt och blev militär 1745.

⁴¹ Lindskog 2005 s. 12 f. Kirurgiska Societeten examensprotokoll 1689–1764, RA.

⁴² Enligt Blomqvist (s. 198) kom fältskären Magnus Scharf från Östgöta regemente, som vid årsskiftet 1712/1713 hade en kontingent förlagd till Lund. Persson (s. 149) uppger att han varit regementsfältskär vid Västra Skånska Infanteriregementet. Hon redovisar också läkaren Ove Leopold och fältskären Johan Sommer i Lund under pestperioden. Persson nämner också (s. 153) den åldrade akademifältskären Christian Brunkman, som tillhört akademien sedan åtminstone 1687 och vars brist på respekt för reglerna för besök hos de sjuka sågs som ett problem i kampen mot pesten i Lund. En sökning i *Demografisk Databas Södra Sverige* visar att i Ystad avled en fältskär 1712 och att det i Andrarum (Alunbruket) i Albo härad fanns en fältskärgesäll under 1720-talet.

⁴³ Persson s. 140ff.

Mantalslängder för akademistaten i Lund (tillgängliga på skannade mikrofilmer via Statens arkivs hemsida på Digitala forskarsalen).

Krigsarkivet

Generalmönsterrulla för Bergsregementet till fot 1716 (WA1340)

Landsarkivet i Lund

Gårds häradsrätts arkiv:

Bouppteckningar F Ia:39, 41, 1794, 1796.

Lunds domkyrkoförsamlings arkiv

Födelse-, vigsel- och dödböcker

Ystads S:ta Maria församlings arkiv

Födelseböcker

Kommunionslängder

Lunds Domkapitels arkiv

Katekismilängd för Ystads S:ta Maria församling 1717

Äktenskapsmål

Protokoll A I:8 (1718)

Lund: Rådhusrätten och magistratens arkiv

Magistratens allmänna protokoll A Ia:20 (1720)

H Ia:2 mantalslängd 1753.

H Ia:2 Kladd till tomtindelning påbörjad 6/8 1753 för hela Lunds stad, jämväl academie- som stadsjurisdiktionen.

H Ia:1. Mantalslängd för Lunds stad, Drottens rote 1751.

Ystads stadsarkiv

F I:40. Inneliggande handlingar 1721. Arvsskifte efter Johan Rango 1721.

Lunds universitetsarkiv

Lunds universitet, kansliets arkiv 1666–1930/31:

Kanslerbrev 1717–1734, volym E 3 A:4.

Bouppteckningar som varit förseglade, volym E18B:1.

Bouppteckningar och andra sterbhushandlingar, volym 1751–1782

Tryckta källor och litteratur

Agri, Janne, Anteckningar om Lunds borgare på 1740-talet. Bilaga: Rulla över Lunds stads borgerskap och innevånare år 1743. Skrifter utgivna av Föreningen det gamla Lund. 1938.

Blomqvist, Ragnar, Lunds historia. 2. Nyare tiden. Lund 1978.

Carlquist, Gunnar, Lunds stifts herdaminne.

Serie II. Biografier

Volym 1 Biskopar och domkapitel

Volym 2 Oxie kontrakt

Volym 3 Skytts och Vemmenhögs kontrakt

Referenser

Otryckta källor

Riksarkivet

Kirurgiska Societeten:

Examensprotokoll 1689–1764

- Volym 5 Bara, Ljunits och Herrestads kontrakt
Volym 7 Onsjö, Harjagers och Rönnebergs kontrakt
Cavallin, S., Lunds universitets matrikel 1846 med ett
bihang innehållande förteckning på canceller, pro-
cancellor, professorer och bibliotekarier vid Lunds
universitet från dess stiftelse till närvarande tid. Lund
1946.
- Edlund, Barbro, Oförse studenter utanför nationsindel-
ningen 1710–1818. Lund 1981.
- Essen-Möller, Elis, Bidrag till Lunds medicinska fakul-
tets historia. Lunds universitets årsskrift. N.F. Avd. I.
Bd 44. Nr 4. Lund 1947.
- Fagerlund, Solveig, Handel och vandel. Vardagslivets
sociala strukturer ur ett kvinnoperspektiv. Helsing-
borg ca 1680–1709. Studia Historica Lundensia.
Lund 2002.
- Flaun, Alfred, Lasarettet i Lund 1768–1968. Lund
1968.
- Hagström, K.A., Strengnäs stifts herdaminne. Del 3.
Daga, Södertörns, Södertelge samt Väster- och Öster-
Rekarne kontrakt. Strengnäs 1899.
- Hegardt, G., Biografiska anteckningar om släkten
Hegardt. Malmö 1928.
- Gocke, Heinz, Die Deutsch-Schwedischen Beziehungen
in der Medizin in des Achtzehnten Jahrhunderts. Ko-
penhagen 1958.
- Hinze, Eduard, Feldscherer und Feldmedici in deut-
schen wie fremden Heeren und Flotten: biogra-
phisches Lexikon deutscher Militärärzte bis 1870.
Hannover 1979–1985.
- Johannesson, Gösta, Lunds universitets historia II.
1710–1789. Lund 1982.
- Lewenhaupt, Adam, Karl XII:s officerare. Biografiska
anteckningar. A–K, L–Ö. Stockholm 1920, 1921.
- Kraft, Salomon och Bjurling, Oscar, Ystads historia.
Del 1. Från äldsta tid till 1792. Ystad 1956.
- Leijonhufvud, Åke, Namnlister över officerskårerna vid
svenska s.k. manningsregementen till fots under
Stora nordiska kriget. Skrifter utgivna av Personhis-
toriska Samfundet, 10. Stockholm 1918.
- Lext, Gösta, Studier i svensk kyrkobokföring 1600–
1946. Meddelanden från Ekonomisk-historiska insti-
tutionen vid Göteborgs universitet 54. Göteborg
1984.
- Lindberg, Otto, Landsstaten i Malmöhus och Kristian-
stads län 1717–1917. Malmö 1919.
- Lindskog, Bengt I., Kirurgskolan i Karlskrona på 1700-
talet. ALE 2005:2 s. 10–22.
- Lindskog, Bengt I., Linné som läkare. ALE 1999:4
s. 18–31.
- Linnæi, Carl, Skånska resa 1749. Redigerad av Carl-
Otto von Sydow. Stockholm 1982.
- Persson, Bodil, E.B., Gud verkar med naturliga medel.
Pestens härjningar i Skåne 1710–1713. Lund 2007.
- Sacklén, Joh. Fredr., Sveriges läkarehistoria. I–III.
Del 3. Nyköping 1822, 1823, 1824..
- Sjöström, Carl, S:t Knutsgillet i Lund matrikel 1656–
1886. Lund 1886.
- Svenskt Biografiskt Lexikon.

Internet

Demografisk Databas Södra Sverige (DDSS) på
www.ddss.nu

Knut den Stores strider i Skandinavien 1025–1026

Av Lars Wolff

Arkitekt

Slaget vid Helgeå 1026, där alla de tre nordiska rikenas kungar var inblandade, har tidigare behandlats i Ale nr 4 1995. I denna uppsats föres en ny teori fram om platsen för slaget. Den bygger på att strandlinjen på 1000-talet hade ett väsentligt annorlunda utseende än idag. En ny genomgång av källmaterialet göres av förf. Många tidigare motsägelser försvinner och pusselbitarna faller på plats, bl.a. Snorre Sturlassons berättelse. Geologisk och geografisk expertis har på redaktörens uppdrag granskat manuset och funnit det naturvetenskapliga resonemanget övertygande.

Redaktören

I. Bakgrund

Sedan Knut den Store tillträtt den del av sitt farsarv efter Sven Tveskägg, som innebar kungamakt i England och Danmark, började han i mitten av 1020-talet att vidta åtgärder för att ta makten i Norge. Anspråk på kungamakt i Norge stödde han på att den var en del av hans arv. 1028 var saken klar. Knut hade makten i Norge och förre kungen Olav gick i landsflykt. Ett försök av Olav att återta Norge slutade med slaget vid Stiklastad där han stupade. Året 1026 och troligen också 1025 pågick väpnad kamp varvid Knuts styrkor stred mot svenskar och norrmän. Beträffande dessa strider är forskningen emellertid inte helt överens med uppgifter i källorna dels om tidpunkter och dels om vilka som var Knuts motståndare. Ibland var det enligt källorna svenskar och norrmän i allians ibland enbart svenskar. Därtill råder oklarheter om stridernas utgång. Ett problem för forskningen har varit att man av geografiska skäl inte har kunnat godta Snorre Sturlassons skildring av slaget vid Helgeå mellan på ena sidan kung Knut och på andra kungarna Anund och Olav. Mobergs avhandling *Olav Haraldsson, Knut den store och Sverige* synes klarlägga att det

historiska händelseförloppet bortsett från slaget vid Helgeå i stora drag överensstämmer med Snorres berättelse i *Kungasagorna*.¹ Gräslund framlägger i sin uppsats *Knut den Store och Sveariket* tanken att händelserna inte utspelade sig i Skåne utan i Uppland där det funnits en helig å.² Invändningarna mot att slaget vid Helgeå i Skåne kan ha haft ett förlopp i enlighet med de isländska källorna utgår från att naturförhållandena varit oförändrade sedan vikingatiden. Detta är ett ogrundat antagande. I denna uppsats görs en genomgång av källorna, varvid möjligheten hålls öppen att strider kan ha stått i Skåne eller i Uppland.

II. Aktörer och händelser

För att ge en bild av händelserna i Norden under den aktuella tiden ges nedan en sammanfattning av hur de skildras i *Nordiska kungasagor* av Snorre Sturlasson. Det är ingen historiebok i vår mening utan berättelser som kanske var avsedda för underhållning. Men vi har anledning förmoda att författaren har strävat efter att skildra verkligheten.

Huvudaktörerna

Kung Olav Haraldsson av Norge var även känd som Olav Digre och senare som S:t Olav, Nordens favorithelgon. Han var av Harald Hårfagres ätt och son till Harald Grenske som dog innan Olav föddes. Hans mor gifte om sig med kung Sigurd och i det äktenskapet föddes bl.a. Harald Hådråde. Olav var efter vad som framgår av de isländska källorna en erfaren och kreativ militär med begåvning för tekniska ting. Han agerade inte alltid som man kan förvänta sig av ett helgon.

Kung Knut den store var sonson till Harald Blåtand och son till Sven Tveskägg som lämnade Danmark, delar av England och Norge efter sig i arv. Det tog år av strider och intriger för Knut att tillträda arvet. Hans framgångar tyder på att han var intelligent och med tiden blev skicklig i sin syssla. Han valde ofta diplomati och mutor i stället för våld.

Kung Anund Jakob av Sverige var vid tiden för Helgeåslaget en yngling i övre tonåren (*född 1008 enl. Nord. Fam. bok*) som efterträtt sin far Olof Skötkonung. Hans far var den förste kung i Sverige som döptes, varför sonen fick det kristliga namnet Jakob. Svearna lär ha tyckt att så skall inte en kung heta varför namnet Anund i stället kom till användning.

I berättelsen förekommer också några jarlar. Ulf jarl Torkelsson som var av svensk härkomst³ var jarl över Danmark under Knut. Han var gift med Knuts syster Estrid. Deras son var Sven Estridsson som senare blev kung av Danmark och stamfader för efterkommande kungaätt. Sven jarl med halvbror Erik jarl och dennes son Hakon jarl var av ladeätten från Trøndelagen. Ur ladeätten rekryterades i historiens olika skiften ibland jarlar över Norge under danske kungen. De var ofta i konflikt med Harald Hårfagres ättlingar som härstammade från södra Norge.

Slutligen skall nämnas två söner till den svenske storman som Snorre kallar Ragnvald jarl av Västergötland men som kanske hade en annan befattning. Deras namn var Ulf och Eglaf.⁴

De här uppräknade personerna var i stor omfattning släkt med varandra dels genom blodsband dels genom giftermål. För detta finns redogörelser i sådana källor som Snorre, Saxo och Adam av Bremen. Forskarna och källorna är dock inte alltid ense. Då avsikten med denna uppsats är att analysera vad som framgår om genomförda militära operationer ur källor och terrängstudier, lämnas frågan om huvudpersonernas släktskap i regel därhän liksom berättelser om mordbränder och andra missgärningar som begåtts i tidigare släktled.

Snorres berättelse

Omkring år 1015 återvände enligt Snorres berättelse Olav Haraldsson till Norge efter en äventyrlig ungdom som sjökonung och viking. Åberopande arvsrätt efter Harald Hårfagre tog han makten i Norge från Danmarks kung, som var överkung med Erik jarl som lokal regent. Detta underlättades av att kung Sven Tveskäggs nyligen inträffade död våldade oro i det efterlämnade riket som utöver Danmark bestod av en del av England samt Norge. Tronföljaren Knut började sin kungagärning med att konsolidera sin ställning i England.

Så småningom stabiliserade Knut sin makt i Danmark och England och fann det vara tid att göra något åt Norge som han hävdade ingick i hans arv efter Sven Tveskägg. Han sände bud till Olav Haraldsson och erbjöd honom att mottaga Norge som förläning med skyldighet att erlagga skatt som jarlarna tidigare hade gjort. Olav som var suverän kung i Norge gick inte med på detta. I stället tog han kontakt med sin svåger Anund Jakob och varnade honom för att Knut även var ute

efter hans rike. De möttes vid Göta älv och planerade sina motdrag. Knut sände män till Anund med gåvor och budskap att inget hot mot Anund förelåg från Knuts sida, men Anund gav inte upp sin vänskap med Olav. Till sommaren kallade Olav ut ledungen och höll sig så långt det var möjligt informerad om Knuts förehavanden. Då något anfall från Knuts sida inte blev av sände han hem en del av flottan och for med sina bästa skepp till Danmark och härjade på Själland. Anund for med sin flotta och härjade i Skåne.

Knuts svåger Ulf jarl hade hand om värnet av Danmark. Han ansåg den norsk-svenska övermakten för stor, övergav Skåne och Själland och inriktade sig på att försvara Jylland. När Knut fick höra om anfallet mot Danmark samlade han en stor flotta och seglade från England till Limfjorden. Här blev fälttåget något försinkat på grund av misshälligheter mellan Knut och jarlen som det tog lite tid att reda ut. Ulf jarl hade under Knuts frånvaro och emot Knuts vilja sett till att Knuts son Hårdaknut valts till kung i Danmark.

När Olav och Anund erfor att Knut var i Danmark seglade de österut längs Skåne till Helgeå. Olav gick därefter med sina män genom skogarna till den sjö där Helgeå rinner upp och dämde vattnet vid utloppet. De grävde stora diken och band samman flera sjöar och/eller vattendrag. I älvkanten högg de ner stora träd. Olav ledde detta arbete och Anund styrde skeppshären.

En kväll fick svenska spejare se Knuts flotta komma. Anund lät sina skepp lämna hamnen och gjorde sina styrkor klara för strid. Knut lät ro sina skepp in i hamnen, som efter vad som framgår utgjordes av åmynningen. Alla Knuts skepp fick inte plats så några fick tillbringa natten utanför hamnen. Bud sändes till Olav som bröt fördämningen och drog mot åmynningen. På morgonen när många av Knuts män var i land kom floden. Stora stockar följde med vattnet och träffade

skeppen. Skepp som låg i åmynningen lossades från sina förtöjningar och drev med reducerad besättning ut i havet. Folk som var i land fördes av vattenfloden ut på djupt vatten och drunknade. Anund anföll Knuts eget skepp men de lyckades inte komma ombord. Det berodde bl.a. på att Knut hade ett mycket stort skepp med hög bordläggning. Ulf jarl kom till Knuts hjälp. Anund och Olav såg att mer inte kunde uträttas. De rodde undan ur slaget. När de såg att de inte var förföljda hissade de segel och seglade österut. På kvällen kom de till en plats som i sagan benämns Barevik. Under natten lämnade en stor del av Anunds flotta sällskapet och seglade hem. Inga kommentarer om desertering finns i texten så vi får anta att de var i sin fulla rätt när de gav sig av. Anund hade därefter 100 skepp kvar av ursprungliga 350. Knut blockerade Öresund och höll sig underrättad om fienden genom spaning över land. Slutligen bestämdes att svearna skulle segla hem med återstoden av skeppen medan norrmännen fick dra iland sina skepp och gå hem till fots. En norrman, Hårek på Tjotta, for hem med sitt skepp förbi Knuts blockad. Med ledning av ett brev som Knut året efter slaget skrev till sina undersåtar har man räknat ut att detta slag stod 1026.

Hemma i Danmark ordnade Ulf jarl vid mickelsmäss ett gille för sin svåger Knut. De spelade något brädspel och kom i gräl. Knut lät påföljande morgon dräpa jarlen vilket inte var mindre illa då det utfördes i en kyrka.

Nästa år höll sig Olav, som ju var utan sina skepp, i omgivningen till nuvarande Oslofjorden. Knut samlade en här i Limfjorden och for till Norge. Han for längs Bohuslän, undvek problemet Olav genom att gena över till Agder, där han höll ting och blev tagen till kung över landsdelen. Kung över hela Norge blev han i Trondheim på ett ting med deltagare från åtta fylken. Knut satte Erik jarls son Håkon jarl till styret över Norge. Då

Knut lagt Norge under sig hävdades blockaden av danska sunden och Olav fick tillbaka några av sina skepp från Östersjön. Vid jul seglade Olav norrut runt Lindesnäs där Olavs fiende Erling Sjalgsson väntade med sitt långskepp och ett båtburet bondeuppbåd. Genom list lyckades Olav skilja Erling från huvudstyrkan och efter en häftig strid kom Erling levande i Olavs våld. Men en av Olavs män, Åslak Fittjeskalle, sprang fram och dräpte Erling. »Där högg du Norge ur min hand», sade Olav vilket antyder att han hade tänkt sig att tvinga in Erling i någon typ av samarbete för att återta Norge. Olav fortsatte norrut, lämnade skeppen och huvuddelen av sina män och drog över fjällen till Gudbrandsdalen.

Olav fortsatte via Närke till Gårdarrike, där han blev mottagen av kung Jarisleif. Nästa sommar for Håkon jarl till England för att förbereda sitt giftermål. Han blev sent färdig för återfärden och skeppet försvann på väg till Norge med man och allt. När detta blev känt, for Olavs vän Björn stallare till Olav för att omtala att Norge var utan styre. Nästa vår försökte Olav återta Norge men blev på sommaren besegrad och dödad i slaget vid Stiklastad.

III. Forskning och litteratur i ämnet, jämförelse med terrängen

Den skildring av slaget vid Helgeå som ingår i Snorres ovan citerade skildring av kriget har väckt undran bland dem som känner till terrängen vid Helgeås nedre lopp förbi Kristianstad, genom Hammarsjön till utloppet i havet vid Åhus. Det står klart att man i den flacka terrängen inte kan dämma Hammarsjön som ligger 0,7 m över havet och åstadkomma en störtflod. Detta påtalade Weibull i en artikel i *Scandia*.⁵ I samma artikel noteras att mynt som bär Knuts namn har slagits i Sigtuna och därav dras slutsatsen att »Knut

efter Helgeåslaget varit väl icke konung över Svearne, men som också framgår av brevet 1027, konung över svear».⁶

Stille delar Weibulls inställning att en störtflod i åmynningen inte är tänkbar. Han gör också invändningen, att man inte med vikingatidens teknik skulle kunna stänga av utloppet från Osbysjön, som skulle kunna ha ansetts som den sjö där Helgeå rinner upp. Vidare skulle man på grund av avståndet inte kunna uppehålla erforderlig kommunikation mellan sjön och åmynningen för att kunna bryta en damm vid rätt tidpunkt. Slutligen var Olav Haraldssons stridsplan baserad på att Knut skulle gå in i åmynningen vilket inte med säkerhet skulle kunna förutses.⁷ Stille bedömer att Saxos berättelse om slaget kan vara grundad på en bevarad tradition, eftersom det skildrade förloppet överensstämmer med terrängen i Kristianstadstrakten.⁸

Att slagets förlopp enligt Snorres skildring är omöjligt vid Helgeås nuvarande utlopp är en relevant iakttagelse. Men vad hade Snorre för motiv att tillfoga eller själv hitta på en så otrolig historia? Hans Kungasagor, som sträcker sig från Oden och Yngve Frej i hednisk urtid och fram till mitten på 1100 talet, upptas till en tredjedel av Olav den heliges saga – en alltigenom spännande och intressant berättelse – så behov av spaltfyllnad kan inte ha varit hans motiv. Olav Kyrre som under god fred regerade i Norge mellan 1066 och 1093, nästan dubbelt så länge som Olav den helige, får bara tre sidor i Kungasagorna. Här kunde ju en påhittad (och trolig) berättelse varit på sin plats om Snorre haft för vana att tillfoga sådana.

1941 publicerade Ove Moberg *Olav Haraldsson, Knut den store och Sverige*. Han finner att de bevarade skaldekvädena i stort styrker Snorres skildring av striderna 1026 och händelserna däromkring, dock inte vad avser dammen och flodvägen, varom kvädena intet säger och som Moberg konstaterar

utgör sagornas version av striden.⁹ Beträffande Snorres skildring av striden vid Helgeå hänvisar han till Weibull. Motstridigheter i källorna konstateras och kommenteras, och med ledning av diskussion därom och av myntfynden drar Moberg slutsatsen att Knut värjde sitt land genom att besegra sina anfallande fiender. Med denna utgångspunkt diskuteras bl.a. huruvida uppgiften i den engelska krönikan, att svearna behöll valplatsen skall tolkas så att de blev slagna och liggande där som lik.¹⁰

Bo Gräslund synes tillhöra de vetenskapsmän som tvivlar på att Snorre har hittat på förloppet av slaget. Han har tagit upp diskussionen i en artikel i Scandia 1986, *Knut den store och Sveariket*. Här framförs tanken att slaget stod i Uppland i den vikingatida farled som gick Österåker – Vada – Närtuna. Artikeln innehåller en omsorgsfull behandling av några ortnamn som enligt olika källor kan hänföras till striderna bl.a. Stångberga och »den heliga ån» som nu heter Holmboån. Åsum nämns inte. Vidare påvisar Gräslund att det långt ifrån är någon självklarhet att slaget stod vid Helgeå i Skåne.¹¹ Gräslund gör i sin artikel en observation som är viktig för de resonemang som förs i det följande: »Att svearna plötsligt skulle dyka upp långt nere i Skåne med en separat landhär helt vid sidan om härstyrkan ombord på flottan rimmar inte väl med den tidens krigsföring».¹² Moberg kommenterade Gräslunds artikel i ett inlägg i Scandia.¹³

Av Mobergs artikel i Scandia 1987 framgår, att varken Moberg eller Gräslund tvivlade på att havets strandlinje i Åhustrakten varit oförändrad sedan vikingatiden, en uppfattning som har stöd i gängse diagram över den sedan istiden pågående landhöjningen i Norden.

Anders Ödman har tagit upp slaget vid Helgeå i Skåne. Han anser att slaget stod nedanför fallen vid Torsebro och räknar med

att strandlinjen då låg 1 m högre på grund av en dåtida höjning av världshavens yta. Sjön som dämades upp skulle ha varit Gummastorpasjön, som ligger omedelbart uppströms om fallen.¹⁴ Detta avviker från vad som sägs nedan, men frågan om hur det dämades ligger utanför ämnet för denna uppsats och behandlas därför inte vidare.

Förändringen av Kristianstadslätten under Litorinahavets tid har varit dramatisk. Här följer ett referat baserat på *Kompendium för Geovetenskap, Orienteringskurs 10 poäng*, (Lunds Universitet 1993). För 8300 år sedan B.P. när de stigande världshaven hade nått till en nivå ungefär 30 m under den nuvarande började saltvatten strömma in i Ancylus-sjön, vars strandlinje då låg under Östersjöns nuvarande. Havsytan steg snabbare än landhöjningen, varigenom strandlinjen höjdes, den s.k. Litorinatransgressionen, som slutade när land och hav höjdes lika fort så att strandlinjen, den s.k. litorinagränsen stabiliserades temporärt och gjorde sig gällande i kustområdena söder om Gävle mellan ca 7000–5000 B.P. Eftersom landhöjningen söder ut var långsammare inträffar den 5000 B.P. för Skåne. Vid Listershuvud, som ligger på samma latitud som Kristianstad ligger litorinavallen styvt 8 m över havet. Det innebär att Ivösjön och Oppmannasjön ingick i havet. Under de senaste knappt 5000 åren har den isostatiska landhöjningen varit snabbare än den eustatiska höjningen av havets nivå och nuvarande lägre strandlinje har blivit resultatet. Den eustatiska förändringen har inte varit likformig över tiden. Avsevärd förändring av landskapet genom främst vind och havsvågor förflyttning av sand och finare material, sediment från åarna, bildning av torv i sankområden och människans påverkan har inträffat i tidsintervallet 5000 B.P. till nu.

Det finns inga skäl att förmoda att landskapet varit oförändrat under de 1000 år (20 % av tiden sedan 5000 B.P.), som förflu-

tit sedan de här behandlade striderna ägde rum. Därför kan man inte dra slutsatser om Sturlassons skildring av slaget vid Helgeå med hänvisning till terrängens nuvarande utseende. Detta kommer att belysas närmare i det följande (kap. V).

På eftersommaren 1995, rekognoserade jag terrängen kring Holmbroån i Uppland. Det var en torr sommar och det mesta av åns vatten hade förmodligen gått åt till bevattning och ån var just då inte framkomlig ens för kajak. Men det var svårt att även vid större vattenföring föreställa sig något skeende som kunde leda till att besättningar på vikingaskepp skulle drunkna. Jag bedömde att terrängen i Skåne stämde bättre med Snorres berättelse men drog också slutsatsen att den strid med en landhär av svear, som omtalas i den angelsaxiska krönikan borde ha stått i Uppland av skäl som Gräslund noterat, varför ortsnamnen Helgeå och Stångberga liksom året 1025 inte kunde uteslutas för Upplands del.

IV. Vad står skrivet i källorna?

En förnyad genomgång av källorna är påkallad efter den nya kunskap som tillförts. Dels skylls detta på Gräslund, som påvisade att strider kunde ha stått i Uppland och att striden mot svearnas landhär troligast har stått där, dels beror det på kunskap om strandlinjens förändring sedan vikingatiden, som eliminerar den geografiska invändningen mot att ett slag enligt Snorres skildring kan ha stått i Skåne. Följande genomgång är, där annat ej anges, baserad på de källor som Moberg använt i sammanhanget och på Mobergs översättning.

A. Den angelsaxiska krönikan

Det finns en angelsaxisk krönika som är någorlunda samtidig med händelserna. Som ofta när det gäller handskrifter, som förelig-

ger i avskrifter och avskrifter av avskrifter, finns olika versioner. En lyder i översättning:

1025. Detta år for kung Knut till Danmark med skepp till holmen vid den heliga ån, och där kom emot honom Ulf och Eglaf och en övermåttan stor här både landhär och flotta från Svitjod, och där blev många män dräpta för kung Knut, både danskar och engelsmän, och svearna ägde då herravälde över valplatsen.¹⁵

Krönikan daterar således Knuts färd till 1025, men dateringen av slaget enligt Knuts brev (se B. nedan) till 1026 anses säker. Skillnaden har ansetts bero på felskrivning i krönikan där flera felaktiga dateringar förekommer. Men eftersom vi räknar med att strider kan ha stått vid ortnamnet Helgeå både i Uppland och Skåne kan vi acceptera krönikans datering.

Enligt Gräslund finns i Uppland ortnamn som förekommer i skildringar av Knuts strider, bland andra Helgeå och »Stångberga» som återfinns hos Saxo. Krönikan anger att Knut for till Danmark, men detta utesluter inte att resan också omfattade ett besök i Sverige.¹⁶ Det kan vidare noteras att Knuts fiende enligt den angelsaxiska krönikan enbart bestod av svear samt att ett möte vid Stångberga i Uppland med en landhär som uppträder helt vid sidan om härstyrkan ombord på flottan inte rimmar illa med den tidens krigsföring.

B. Knuts brev till sina undersåtar i England

Efter en strid gjorde Knut en resa till Rom. På hemvägen skrev han ett brev till sina undersåtar, som bevarats i odaterat skick genom att det citerats i böcker. Av brevets innehåll och daterbara händelser på kontinenten kan man datera det till 1027 och dra slutsatsen att den i brevet omtalade striden stod 1026. I brevet skriver Knut bl.a. att han är på hemväg från Rom samma väg som han for ut och på resa till Danmark »... för att sluta fred och

fast avtal enligt alla danskars råd med de stammar och folk, vilka ville beröva mig kronan och livet, om det varit möjligt för dem, men som inte kunde det, ...». ¹⁷

Eftersom Knut tog makten i Norge, när han kommit tillbaka från Rom, blir slutsatsen att norrmanen ingick i de »stammar och folk», som avsågs. Det är också tydligt att Olavs och Anunds stridsplan vid Helgeå, sådan den framgår av Snorres berättelse, gick ut på att skilja Knut från hans huvudstyrka för att få honom i sitt våld och troligen, som Knut själv skrev, »beröva honom kronan och livet». Det lyckades inte. Det skulle ju visa sig att när Olav gick in i Östersjön med sina skepp troligen fullt medvetet tog en ödesdiger risk att bli instängd. Enligt Snorre hade han i sin ungdom varit instängd i Mälaren och han bör ha vetat hur det gick för Olav Tryggvason. Men han tog ändå risken eftersom det gav honom chansen att få Knut i sitt våld och slutligt lösa konflikten till sin fördel. Taktiken att skilja chefen från huvudstyrkan var enligt Snorre inte främmande för Olav, som ju senare med framgång lär ha tillämpat den mot Erling Sjalgsson. ¹⁸ Slaget vid Helgeå med det förlopp som beskrivs av Snorre, stämmer väl med Knuts brev.

Skaldekväderna

I Mobergs avhandling återges de skaldekväden som han återoppar som källa. ¹⁹ Mobergs översättning till svenska är på prosa för att poetiska formkrav inte skall leda till avvikelser från originalet. Dessa kväden finns också på originalspråket och/eller översatta i olika utgåvor av Kungasagorna.

C. Sigvat Tordssons Knutsdrapa

I Sigvat Tordssons Knutsdrapa skildras hur Olav och Anund drog i strid och härjade på Själland och i Skåne och hur Knut med »de skepp som kom västerifrån gled fram på böl-

jan över Limfjorden» sedan drev bort fienden. I den sista citerade versen nämns Knuts pilgrimsfärd. Eftersom de här omtalade striderna var försvarsstrider mot bl.a. normän och inträffade före Knuts resa till Rom kan vi dra slutsatsen att det är samma strider år 1026 som omtalas i Knuts brev och att således också svenskar var med som Knuts fiende.

D. Ottar Svartes Knutsdrapa

Ur Ottar Svartes Knutsdrapa citeras strof 11. I de första fyra raderna omnämns att Knut slog svearna vid Helgeå, där ulvinnan fick mycket ulvamat. I rad 5–8 nämns att Knut försvarade landet mot två furstar, där korpen inte svält. Det är tydligt att striden vid Helgeå mot svear är den strid som enligt angelsaxiska krönikan inträffade 1025 och att striden mot två furstar avser striden mot svenskar och normän 1026.

Johansson, Ohlmark och Olson skriver kungar eller konungar i stället för furstar. Möjligen skulle det kunna invändas att furstar syftar på Ulf och Eglaf, men ingen uppgift finns att Knut försvarade landet mot dessa.

E. »Korsdrapan» av Tord Säreks

En strof ur Särekssons drapa lyder i Mobergs översättning: »Olav, agdernas konung hade en strid med jutarnas härlige givmilde konung; skåningarnas furste sköt nästan skarpt mot honom; Svens son var inte lätt att pröva; ulven tjöt över liken.» Här sägs således att Knut sköt nästan skarpt mot Olav. Detta är lite svårt att förstå. Fordras det inte krutdrivna projektiler för att skott skall kunna vara skarpa eller lösa? Kanske inte, uttrycket skarpt kan vara överfört till eldvapen från blanka vapen, som skarpslipats inför strid. Men vad innebär nästan skarpt? I sin översättning av Kungasagorna ger Emil Olsson svar. »Skarpt sköt Skånes konung / på nära håll i striden; / Svens son ej kraftlös röntes /

Ulven tjöt över liken.» Här ges nästan (närapå) betydelsen på kort avstånd. Den avgörande radens isländska text lyder: »Skaut naer skarpt at móti».²⁰ Här omtalas alltså att Knut deltog i striden och personligen sköt mot Olav på nära håll. Man får förmoda att det var rader som Knut gärna hörde, men som verkligen skulle kunna uppfattas som hån om de inte varit sanna. Detta är ett pålitligt stycke källa. Eftersom fienden var norrman kan vi datera händelsen till 1026.

Även om översättningarna varierar framgår det att Olav och Knut personligen har deltagit i samma strid. Skjutandet på nära håll passar in på den strid som enligt Snorre fördes när man under slaget vid Helgeå försökte borda Knuts stora drake.

F. Två verser av Hårek Eyvindarsson på Tjotta

Hårek på Tjotta, son till den norske skalden Eyvind skaldespillare, var en hövding från norra Norge som följde Olav i kriget. När norska flottan blev instängd i Östersjön ville han med hänvisning till sin ålder inte lämna sitt skepp och gå till fots hem utan maskerade sitt skepp som en fiskeskuta och tog sig förbi Knuts blockad. Om detta kvad han två strofer som bevarats. Dessa verser styrker att Olav hösten 1026 blev instängd i Östersjön, nödgades lämna kvar skeppen och ta sig hem till fots.²¹

G. Adam av Bremen

Det finns naturligtvis fler källor än de här uppräknade. Ett exempel är Adam av Bremen, vars bok *Historien om Hamburgstiftet och dess biskopar* skrevs i tid, som ligger betydligt närmare händelsen än Snorres och Saxos. Den handlar emellertid huvudsakligen om kyrkohistoria. Glimtar av världslig historia finns också. De är delvis upptecknade efter vad Adam har hört Knuts systerson,

Kung Sven Estridsen berätta, ofta som underhållning vid gästabud. Kortfattat återgivet berättar Adam följande: »Mellan Knut och Olav, nordmännens konung, rådde ständigt krig, och detta upphörde inte under hela deras livstid.» Olav får beröm av Adam för att han lade sig vinn om kristendomen. Senare berättar Adam om vad som »på ryktets vingar» kommit till hans kännedom. Olav skall ha blivit fördriven från sitt rike genom uppror. Han lyckades nästan återerövra riket, då han på okänt sätt dog martyrdöd och begravdes i Trondheim, där många under och helbrägdagörelser äger rum vid hans grav.²²

Sven Estridsen var kung i Danmark, son till Ulf jarl och systerson till Knut, som båda deltog i slaget vid Helgeå. Ulf jarl blev ju mördad efter slaget, kanske som misstänkt förrädare. Detta kan vara en förklaring till att Adam inte har mycket att berätta om just dessa händelser. Inga slutsatser om striderna 1025–26 dras här av Adams bok, trots att författaren hade träffat personer i generationen efter den som var involverade i händelserna.

H. William av Malmesbury

William av Malmesbury, en medeltida krönikör, berättar i *De gestis regis anglorum* (ca 1125) att Knut »förde örlig över till svenskarna. Dessa äro grannar till danerna och genom ihärdiga stämplingar förtjänta av Knuts vrede». Först råkade Knut i bakhåll och förlorade många av sina män. Men till sist ordnade han sina styrkor och drev de påträngande på flykten. Hövdingarna Ulf och Eglaf tvang han att kapitulera.²³

En strid mot enbart svenskar skildras. Förloppet, att Knut i stridens inledning kom i trångmål men sedan redde upp situationen, stämmer med den angelsaxiska krönikan men har också likheter med Sturlassons skildring av striden vid Helgeå. I båda fallen utnyttjade Knuts fiende överraskning, helt enligt krigskonstens grunder. Ingen slutsats

om striderna 1026 kan här dras. Stöd för att Ulf och Eglaf kapitulerat finns inte i tidigare källor

Sammanfattning

Ur ovan förtecknade källor A–F, varav A och B är praktiskt taget samtida skriftliga och C–F samtida skaldekväden, kan vi notera att:

- Knut år 1025 for till Helgeå och råkade i strid med en land- och en sjöstyrka av svenskar under befäl av Ulf och Eglaf. (A)
- Knut led förluster i striden och lämnade valplatsen. (A)
- Knut år 1026 var i strid med flera folk och stammar bl.a. norrmän, som försökt beröva honom kronan och livet men misslyckats. (B)
- norrmän 1026 härjade på Själland och tillsammans med svenskar i Skåne men inte lyckades att lägga Danmark under sig eftersom Knut med en stark flotta for från England till Limfjorden och fördrev den härjande fienden. (C)
- Knut (1025 enl. A) fört strid mot enbart svear vid Helgeå och (1026 enl. B o C) försvarat landet mot norrmän och svenskar. (D)
- det noterats att Knut och Olav (1026 enligt B) samtidigt deltog i en strid där Knut på nära håll sköt skarpt mot Olav. (E)
- Olavs norska styrkor fick lämna skeppen och gå till fots hem genom Sverige, sedan Knut med sin flotta spärrat Öresund. (F)

Sammanfattning av händelserna i Norden 1025 och 1026 enligt ovan behandlade samtida skriftliga källor och bevarade skaldekväden blir således:

1025 for Knut till Danmark och vidare till Sverige och holmen vid den heliga ån (Holmboån i Uppland). Där gick han iland och råkade i strid med svenskar under befäl av Ulf och Eglaf. I början gick striden dåligt för Knut, men han fick kontroll över situationen

och vände striden till sin fördel. Han lämnade Sverige och återvände till sitt land (England, eventuellt via Danmark). Även strider till sjöss förekom vid detta tillfälle.

1026 invaderade Olav Själland och Skåne tillsammans med Anund och försökte att lägga landet under sig. Knut fick meddelande om detta och for med en stark flotta till Limfjorden. När Olav och Anund fick reda på att Knut var i Danmark drog de sig österut. Knut förföljde dem. Anund och Olav vågade ett slag mot Knut i syfte att beröva honom kronan och livet, vilket dock misslyckades. Knut och Olav deltog personligen i striden och de var väl inom skotthåll för varandra. Olav blev med sina skepp instängd i Östersjön, fick lämna skeppen och ta sig hem till fots. Vintern 1026–27 reste Knut till Rom.

Det bör observeras att i ovan sammanfattade källor nämns inte någon helig å i samband med striden 1026. För att få klarhet om striden vid Helgeå i Skåne måste man rekonstruera havets strandlinje under tiden 1000–1200 och studera senare källor.

V. Havets strandlinje

Jag började utreda frågan om slaget vid Helgeå omkring 1990. För att Olavs av Snorre beskrivna åtgärder vid den sjö där Helgeå rinner upp skall vara ändamålsenliga i sammanhanget måste Olav ha lett vatten över en vattendelare in i den dämnda sjön. Det är ovanligt med terräng där ett sådant förfarande är möjligt. Jag undersökte med hjälp av topografiska kartan i skala 1:50 000 alla åar (inklusive bifloder) som mynnar i Hanöbukten och fann att vid Almaåns utlopp ur Finjasjön skulle det vara möjligt att leda vatten från Hörlingeån in i Finjasjön. Rekognosering på platsen gav vid handen att åtgärden kunde ha genomförts med rimlig arbetsinsats och enkel teknologi. Om havets strandlinje hade varit ett par meter högre på

vikingatiden, skulle Hammarsjön och Araslövssjön och en avsevärd bit av låglandet runt omkring dessa sjöar vara en havsvik med saltvatten och Helgeå mynna i havet strax nerströms om Torsebro, där alltså slaget vid Helgeå skulle ha ägt rum inom rimligt avstånd från en damm vid Finjasjön. Det fanns många indikationer på en högre strandlinje i gången tid (se kap III ovan). Som exempel kan nämnas en vallgrav m.m. vid borgen i Åhus och placeringen av borgen i Sölvesborg.

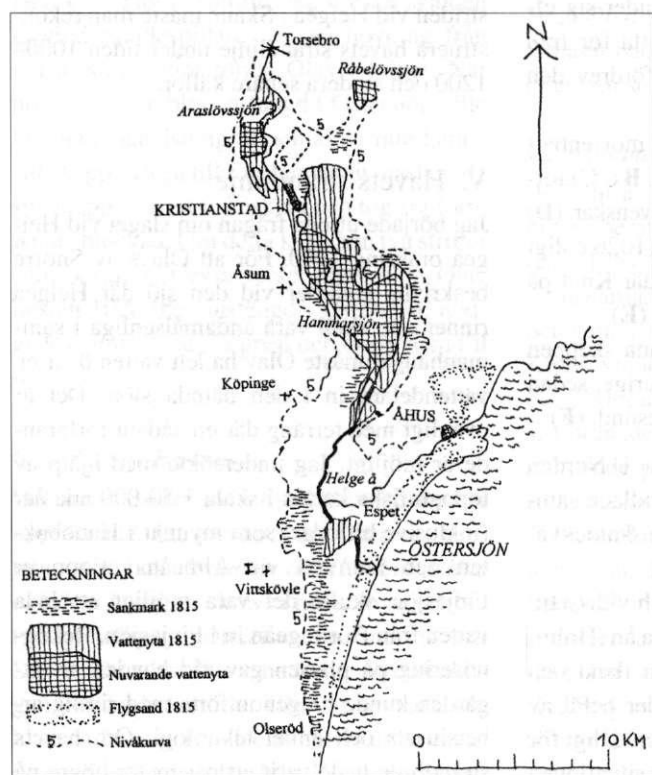
Det som fattades för att styrka min hypotes var kvartärgeologiska utredningar. Sådana fanns i Millers och Ekmans artiklar i *Landet stiger ur havet*. Nu förelåg underlag för att lösa problemet med slaget vid Helgeå.

Efter kontakt med Bo Gräslund på eftersommaren 1995, rekognoserade jag terrängen kring Holmboån. Jag bedömde att terrängen

i Skåne stämde bättre med Snorres berättelse och drog slutsatsen att Knut *kunde* ha varit i Uppland sommaren 1025, det årtal som den angelsaxiska krönikan anger. Jag framlade mina teorier i en uppsats som publicerades i *Föreningen Gamla Christianstads Årsskrift 2001*. År 2003 publicerades en andra artikel i ämnet med en fördjupad studie av Olavs fältarbeten i Finja.²⁴ I dessa artiklar, som inte gör anspråk på att slutgiltigt rekonstruera händelseförloppet, konstateras att Snorres berättelser inte kan förkastas av geografiska skäl.

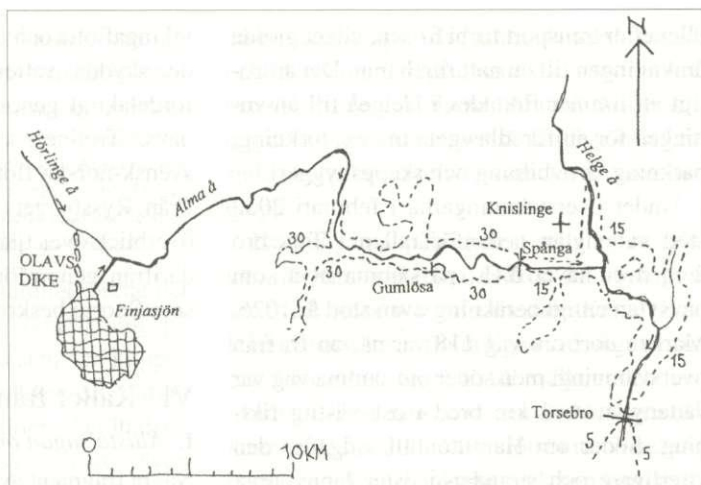
En god uppskattning av strandlinjen vid Helgeå på Knut den Stores tid kan fås utifrån ett diagram över havsytans eustatiska förändring baserat på arkeologiska observationer vid Mälarens utlopp. Jag bedömer att Ödmans observationer, som baseras på arkeologiska överväganden, är säkrare än Millers av mig tidigare tillämpade preliminära strandförskjutningskurva.²⁵

Tillsammans med Ekmans uppgift att den verkliga isostatiska landhöjningen med ca 1 mm per år överstiger den som ligger till grund för de gängse diagrammen, som visar 0 mm isostatisk landhöjning i Åhustrakten.²⁶ En uppskattning enligt Ödmans kurva ger däremot vid handen, att strandlinjen i

Kartskiss över terrängen längs Helgeås nedre lopp 1815. Helgeås nedre lopp från Torsebro till havet. Skissen utvisar bl.a. vattenytan och sankmark från tiden omkring 1815 enligt Skånska Rekognosceringskartan samt nivåkurvan för 5 m. På vikingatiden har utloppet av Helgeå funnits vid Torsebro. Ån har då mynnat i en fjärd med en strandlinje, som legat i området mellan sankmark eller vatten från 1815 och nivåkurvan för 5 m.

Kartskiss över tänkbar för-
dämning. Hörlinge å, Alma å
och Helge å i området mellan
Finjasjön och Torsebro.
»OLAVS DIKE» anger prin-
cipiell dragning av ett dike,
som skulle kunna ha lett vat-
ten från Hörlinge å till Finja-
sjön. Alma å passerar ett nu-
mera utbyggt fall med ca 15 m
fallhöjd vid Spånga.

Åhustrakten låg ca 2 m över nuvarande
omkr. 1026, för att gå tillbaka till 0,75 m
omkr. 1150 och sedan åter stiga till ca 1 m
över nuvarande på Saxos tid omkr. 1200.

Den eustatiska havshöjningen på vikinga-
tiden bekräftas av Saxo när han beskriver
Knut den Heliges planer på att erövra Eng-
land på 1080-talet. Knut samlade flottan i
Limfjorden, »varifrån där är en ganska kort
passage ut till Västerhavet. Den var då segel-
bar, men är nu stängd av en sandbank», skri-
ver Saxo.²⁷ Passagen, som ju användes också
av Knut den Store 1026, har åter öppnats i
modern tid.

En strandlinje 2 m högre än den nutida
innebär att Hammarsjön och Araslövssjön,
som båda ligger mindre än 1 m över nu-
varande havsytta ingick i en havsvik med an-
slutning till triangeln Åhus – Olseröd – Tor-
sebro, och att Helgeås utlopp i havet låg strax
nedströms om Torsebro, där ån flöt ut i havs-
viken genom ett delta som kan ha bildats vid
en högre strandlinje exempelvis under brons-
åldern. Det var ett flackt landområde med
markytan något över havets nivå. Varutran-
sporterna per båt genom denna havsvik upp
till nuvarande Torsebro bör ha varit omfat-
tande. Gods som skulle transporteras via
Helgeås övre lopp måste ju lastas om före

Gerhard Buhrmans karta från 1684 som visar »vatten-
riket» i nuv. Kristianstadstrakten.

eller efter transport förbi forsen, vilket gjorde åmynningen till en naturlig hamn. Det är troligt att timmer flottades i Helgeå till åmynningen för att förädlas genom t.ex. torkning, barkning, grovbilning och skeppsbyggeri.

Under översvämningarna i februari 2002 stod vattenytan nedanför fallen i Torsebro 2 m över havet d.v.s. på samma nivå som havsytan enligt beräkning ovan stod år 1026. Marken norr om väg 118 var nästan fri från översvämning, men söder om samma väg var vattenytan ca 1 km bred i öst-västlig riktning. Söder om Hamiltonhill vidgades den ytterligare och stranden i öster fanns strax väster om väg 118. Højden väster om Sofiedal var en ö. Då kunde man få en bild av hur den åfåra, som utgjorde hamnen, gick fram mellan låglänta stränder och därtill föreställa sig hur den av Snorre beskrivna störtvågen tvingade skeppen i hamnen att kapa förtöjningarna. Den plötsligt översvämmade ån kan ha dragit folk som fanns på stränderna ut mot drunkningsdöden på djupt vatten. Översvämningarna gav också möjlighet att föreställa sig havets utsträckning utanför åmynningen och hur flottorna kvällen före slaget kunde manövrera när svenskarna rodde ut ur hamnen och lämnade plats för Knut, som efter färden till sjöss runt Skåne troligen gärna ville låta folket sträcka på benen i land och förnya färskvattenförrådet. Kanske Knut ville prova om fienden skulle ge sig av utan strid.

Öster om Ryssberget fanns till 1800-talets slut en grund sjö, Vesan, numera torrlagd. Där låg Gammalstorps kyrka på en ö. På vikingatiden med dess högre strandlinje var Listerlandet en ö avskild från fastlandet av fjärden Vesan, som förbands med havet genom sund åt väst vid Sölvesborg och åt öst vid Norje. Här gick troligen en stor del av kustsjöfarten fram så länge djupet i farleden räckte till. Borgruinen i Sölvesborg tyder på detta. Avståndet från Torsebro via Åhus till Vesan kan ha varit en lagom dagsetapp för en

vikingaflotta och fjärden utgjorde ett för oväder skyddat vattenområde, som var taktiskt fördelaktigt genom sina två passager ut till havs. Troligen var detta Barevik, dit de svensk-norska flottorna seglade efter slaget. Från Ryssbergets södra del hade man god överblick över fjärden och Knuts män kunde därifrån genomföra den spaning över land, som Snorre beskriver.

VI. Källor från tiden runt 1200

I. *Äldsta sagan om S:t Olav*

Några fragment av en handskrift på isländska har upptäckts och publicerades 1893 av Gustav Storm. Handskriftens anonyme författare konstaterar att »Nu kunde det finnas mycket att berätta om de märkvärdiga ting som Olav i många avseenden utförde, medan han regerade i landet, men de kan inte omtalas så som det var, emedan det inte finns vittnesbörd därom, som i allt är tydliga». I den följande texten nämns att Knut blockerade sunden för att stänga in Olavs flotta efter slaget och att den norske kungen lade upp sina skepp vid Barevik och återvände till Norge via Götaland. Han fortsätter med att berätta att Olav på hösten efter slaget vid Helgeå dämde ån och orsakade stora skador bland Knuts skepp.²⁸

Detta verkar vid första påseende lite förvirrat, men om vi antar att författaren med slaget vid Helgeå avser slaget i Uppland 1025, är det väl inte orimligt att dämningen med skador på skeppen inträffade hösten 1026. Den isländske författaren har kanske i likhet med källorna enligt kap IV inte känt till något samband mellan 1026 års strider och Helgeå.

J. *Saxo*

Den danske historieskrivaren Saxo har skrivit om Knut den Store i *Gesta Danorum* (ca 1200). Syftet med Saxos arbete framgår

ganska väl av företalets inledning, som på danska i Peter Zeebergs översättning lyder:

Eftersom andre nationer plejer at bryste sig af deres store bedrifter og fryde sig ved mindet om deres forfædre, kunne den danske ærkebiskop Absalon, der altid selv glødede af iver at forherlige vores fædreland, icke bære tanken om at dette land skulle snydes for den form for berømmelse og eftermæle.

Som källor nämner Saxo i samma företal det som bevarats i förfädernas versdiktning på modersmålet, blivit ristat på sten och klippor med deras eget språks bokstäver, de »flitiga islänningarna» och Absalons berättelser. Rörande kriget 1025–26 synes Saxo även stödja sig på engelsk tradition.²⁹

För Snorre som skrev på nordiskt språk var det lätt att citera återopade diktverk i texten. Saxo har också citerat dikter men han har då ansett sig tvungen att översätta till latin och göra om dikten till klassiskt versmått, vilket bör ha inneburit viss möda. Trots att citat av verser inte är vanliga i texten kan vi nog räkna med att i den muntliga tradition som Saxo har utnyttjat ingår icke citerade inslag av »förfädernas versdiktning på modersmålet» inte minst för den tidsperiod varom här är fråga. Samtidigt har han förmodligen känt sig oförhindrad att låta »iver at forherlige vores fædreland» vara vägledande för sin historieskrivning under förutsättning av att den inte stred mot känd tradition.

Saxos berättelse

Om Olav Haraldsson kan vi läsa i tionde bokens sextonde kapitel. Det börjar med att Olav och hans broder Harald utgjorde ett hot mot danskarna, varför Knut angrep från England och tvingade Olav i landsflykt till svärfadern Gertislav. Men efter Olof Skötkonungs död erövrade Olav Norge tillbaka med stöd av svenskarna. Han får beröm av Saxo för sin goda regering i Norge. Initiativtagare till det krig som behandlas i denna uppsats var Ulf jarl, som kommit från Sverige och tagit tjänst hos Knut. Han for förrä-

diskt till Sverige och planerade med Anund och Olav ett anfall på Danmark, varvid Olav skulle invadera Sjöland, Anund skulle angripa Skåne med en svensk landhär och Ulf själv skulle ta befäl över svenska flottans angrepp.

Härjningarna påbörjades enligt plan. En vän till Knut vid namn Håkon från Stangby stack till sjöss och informerade Knut. Olav Haraldsson lät sin flotta ligga vid några yttre öar, for med ett skepp in till Sjöland och förhandlade med danskarna om att bli tagen till kung i Danmark. Man försökte vilseleda honom om Knuts ankomst och han kom med knapp nöd undan när Knut kom från England. Därmed slutade Olavs deltagande i kriget. »Knut sökte nu hamn med sin flotta och lät sina utmattade roddare få en natts vila.» Han fick veta att Anund härjade i Skåne och att den svenska flottan tagit en ö i Helgeå. Han beslöt att själv stoppa Anund och sända flottan mot Ulf. Anund besegrades i ett stort slag vid Stangebjerg. När de som ledde Knuts flotta fick höra om detta ville de göra en liknande briljant insats. De byggde en flytande bro från en närliggande ö för att anfälla Ulf jarls sjöstyrka. Danskar och engelsmän blev så ivriga i anfallet att de överlastade bron så att den kollapsade och många av dem drunknade. Ängsliga inför påföljande dags strid lämnade Ulf jarl och hans svenskar skeppen och flydde i skydd av mörkret. När Knut kom till platsen lät han ta hand om sina drunknade krigare och såg till att de blev begravda vid Åsum. Ulf jarl och Knut försonades så småningom, men vid ett gille framförde den av starka drycker upprymde jarlen en nidvisa om slaget vid Helgeå, och blev därför på Knuts uppmaning dräpt av närvarande medgäster.³⁰

Kommentar till Saxo

De inledande händelserna i Saxos berättelse innehåller anakronismer och orimligheter,

som knappt behöver påtalas. Återerövringen av Norge t.ex. liknar händelseförloppet före slaget vid Stiklastad, där Olav föll och hans halvbror Harald deltog trots att man tvekat att låta honom vara med p.g.a. hans låga ålder. Vi kan konstatera att Saxo inte använt isländska källor.

Saxos skildring innehåller samtidigt detaljer som stämmer med de isländska källorna, vilket ger oss anledning att tro att sådana detaljer har bevarats i dansk tradition och är relativt pålitliga beträffande sitt innehåll ehuru ofta placerade i fel tid och sammanhang. Som exempel kan nämnas stödet från Anund vid återerövringsförsöket 1030, mordet på Ulf jarl, skepp som lämnats i sticket av fienden, en strid med förluster genom drunkning för Knut. Saxo är den enda källa som ger en fast geografisk ledtråd till var ett slag stod där engelska och danska krigare drunknade och senare begravdes i Åsum, en ort som ligger nära nuvarande Kristianstad och har en kyrka som enligt en runsten i kyrkan är byggd med ärkebiskop Absalon som byggherre, d.v.s. på Saxos tid. En krigsgrav för drunknade vid Åsum, som ligger vid dåvarande farleden från Torsebro till havet, passar väl ihop med Snorres berättelse om slaget vid Helgeå.

Saxo är den enda källa som lokaliserar ett slag till lands mellan Knuts trupper och svenskar till Stangebjerg eller Stångberga. Namnet är således inte ett originalnamn utan en översättning tillbaka till nordiskt språk från latin. Kanske är det dansk tradition om ett slag mot svear vid Stångberga som fått Saxo att i en bisats skriva att Anund blev »löppt över ände» av Knut »aput Stangem montem». Det är mycket svårt att tänka sig ett logiskt händelseförlopp där den slutliga striden vid Helgeå hade föregåtts av att Anund och/eller Olav stridit till lands mot Knut. Det faktum att en landhär av svear som uppträdde i Skåne »inte rimmar väl med ti-

dens krigsföring» var troligen inget problem för Saxo, som tänkte enligt sin egen tids krigsföring, där danska krigare kunde uppträda vid Kungslena och Gestilren i Västergötland.

Saxos uppgift att norrmännens deltagande i striderna inskränker sig till Olavs förhandlingar med danskarna avviker från flera ovan i kap IV angivna källor, men kan likväl förstås. Norrmännen hade kanske funnit det mera givande att härja på småöarna än på Själland och när Knut kom försvann de till en avlägsen del av Skåne. Troligen visste ingen på Själland till en början vart de tagit vägen. När Knut slutligen bestämde sig för att gå mot fienden bör han ha vetat att både svenskar och norrmän fanns med sina flottor i nordöstra Skåne. För att få bort fienden krävdes en insats av Knuts flotta.

Att bygga en bro över till en strand som innehas och försvaras av fienden är milt sagt ett ovanligt taktiskt grepp. Det normala förfaringssättet är att först ta ett brohuvud och sen fortsätta anfallet med hjälp av en bro. Det kan därtill ifrågasättas om vikingar, som uppträdde som infanteri och kanske kavalleri men i regel utan trossvagnar, någonsin byggde bro för transport i samband med strid. Den sida som hade initiativet var ju i regel skeppsburen och taktiken var att välja plats för striden där framgång snabbt och lätt kunde vinnas. Behov av krigsbrobygge borde följaktligen undvikas.

Saxos skildring stämmer med terrängen vid Åsum omkring år 1200. Då gick havets strandlinje, som var stigande, 1 m lägre än vid tiden för striderna 1026, d.v.s. 1 m högre än nuvarande. Detta torde innebära att Helgeå ansågs mynna i havets saltvatten vid nuvarande Kristianstad där utloppet från Araslövssjön i Hammarsjön nu finns. Om Saxo eller Absalon hade hört berättelser om damm och störtflod, hade de med hänsyn till strandlinjen på deras tid avfärdat en sådan berättelse.

telse som otrolig. Det blev således nödvändigt och möjligt för Saxo att tänka ut ett annat förlopp. Saxos berättelse om bron verkar inte passa in i bilden, men om det var allmänt känt att många av Knuts krigare hade drunknat, så måste det ju bli en historia som passade ihop med detta kända faktum.

Att Knut lät sina krigare få vila en natt efter rodden från England är nästan självklart. Varför var detta värt att nämnas? Det finns en annan natts vila i kriget som kan ha diskuterats, nämligen den att Knut i Snorres version av slaget vid Helgeå beslöt att vänta med striden till nästa dag. Det var ett beslut som föreföll väl grundat på eftermiddagen när det fattades. Men nästa dag med facit i hand kunde man nog önska att man anfallit dagen innan. Det är kanske försvar för Knuts beslut i situationen, som har kommit med i Saxos berättelse.

Saxos berättelse fyller väl syftet att »forherlige vores fædreland» med dess kung Knut och hans seger vid Stangebjerg. Misslyckandet vid flottans strid och de drunknade krigarna blev en berättelse om strid som fördes utan Knuts medverkan och förluster som berodde på truppens stridsiver.

Man kan tänka sig att Ulf jarl verkligen agerat förrädiskt eller utan anledning blivit misstänkt och att detta var orsaken till att han blev dräpt på Knuts anstiftan. Kvarlevande tradition om detta kanske endast misstänkta förräderi kan ligga till grund för Saxos berättelse om jarlens överlöpande till fienden. Den något otroliga försoningen behövs för att få med historien om bråk på gillet och dråpet på jarlen i detta sammanhang. Ulfs död kan enligt Saxos berättelse inte ha inträffat innan Knut påbörjade sin pilgrimsfärd till Rom, vilket utesluter möjligheten att pilgrimsfärden, så som Gallén menar, föranledes av dråpet.³¹

Saxos berättelse motbevisar inte att slaget vid Stångberga stod i Uppland 1025 och

mycket i den talar för att det slutliga slaget stod vid Helgeå i Skåne 1026. Av källorna till denna uppsats är det bara Saxo som pekar entydigt på att en å i Skåne var känd som Helgeå.

K. Snorre Sturlasson

Bland källorna måste också nämnas Snorre Sturlassons Nordiska kungasagor. Källans innehåll har i korthet presenterats i kap. II av denna uppsats som en inledande orientering. Nedan följer några ytterligare uppgifter om källan.

Kungasagorna, som ibland kallas Heimskringla efter bokens första ord, inleds med en prolog, där Snorre redovisar vilken metod han tillämpat för sitt arbete. Han har upptecknat gamla berättelser »så som han har hört dem berättas av kunniga män». Han redovisar också källor och värderar deras trovärdighet.

Vad gäller historien om Olav Haraldsson redovisar Snorre i prologen hur den muntliga traditionen har bevarats fram till en skriftlig källa. Snorre berättar således om en islänning Hall Torarinsson att »han var en mycket kunnig och minnesgod man. Han kom ihåg när Tangbrand döpte honom när han var tre vintrar gammal». Hall var således född på 990-talet. Han for utomlands och var hos Olav Haraldsson. När Hall kom tillbaka till Island bosatte han sig i Haukadal där han levde tills han blev 94 år. Prästen Are den lärde Torgilsson var född sju vintrar efter Harald Sigurdssons fall, d.v.s. omkring 1073. Han kom sjuårig till Hall och var där i 14 år. Biskop Isleifs son Teit var fosterson hos Hall på Haukadal. Han undervisade Are Torgilsson. Are skrev en bok med »ny och gammal lärdom på nordiskt språk». I boken tog han upp många saker om kungars liv i Norge, Danmark och England. Denna text av Are Torgilsson är tyvärr förlorad. Klart framgår emellertid att Snorre kan ha haft god känne-

dom om händelserna i Olav Haraldssons liv trots att de för honom var lika avlägsna i tid som Döbelns strid vid Juutas i 1809 års krig i Finland är för oss.³²

I prologen säger Snorre vidare att skaldekvädena, som bevaras oförändrade i minnet tack vare sin bundna form, är en god källa till historisk kunskap. De har visserligen gjorts till beröm för de stormän om vilka de handlade, men, säger han, ingen skulle våga kväda det som var smicker och osanning. Det skulle vara hån och inte pris. Denna uppfattning om kvädena synes delas av moderns historiker.³³

Vi kan konstatera att Snorres berättelse på ingen punkt strider mot uppgifter i Knuts brev eller de samtida kvädena. Det senare är inte ägnat att förvåna, eftersom han använde kvädena som källa. Det förhållandet att Snorre inte tagit med Knuts strid 1025 i Uppland mot svenskarna utesluter inte att denna strid kan ha ägt rum. Han har kanske inte känt till striden eller inte tyckt sig ha tillräcklig vetskap om den för att ta med den i Kungasagorna. Kanske ansåg Snorre att Knuts strid i Uppland låg utanför ämnet. Snorre har inte heller nämnt Knuts resa till Rom trots att den omtalas i Sigvat Tordssons Knutsdrapa.

Knuts besök hos svenskarna 1025 kan ha varit en diplomatisk åtgärd för att hålla svenskarna utanför hans planer mot Norge. Enligt sagorna (och troligen i verkligheten) hade Sven Tveskägg blivit kidnappad och återlämnad mot lösen, så det ansågs nog inte tillrådligt för en man i Knuts ställning att fara omkring utan starkt militärt skydd. Jämför med Olav Tryggvason, som skall ha haft hela norska flottan med sig när han tjugufem år tidigare for för att förhandla om sin hustrus egendom bland vänderna. Kanske hade Knut hoppats att i Uppland få träffa Anund som emellertid då var i en annan del av sitt rike. Politiska krafter där Ulf och Eglaf var invol-

verade och som ville bevara vänskapen med ett självständigt Norge, tog sig an Knuts besök och avvisade honom handgripligen. För Knut var det i så fall ett diplomatiskt misslyckande som följdriktigt inte fick någon framträdande plats i kvädena.

VIII. Mynten

De mynt som slagits i Sigtuna med text och som anger Knut som Svearnas kung, har av Weibull, Moberg och Gräslund ansetts utgöra bevis för att Knut fått inflytande över Sveaväldet och de har därav dragit slutsatser om stridernas utgång. Senare forskning anser inte att någon slutsats om makten i Sverige kan dras av myntfynden.³⁴ En tanke som Kenneth Jonsson framför är, att i ett land där läskunnighet var sällsynt och huvudsakligen bestod av kunskap om runor, var text på latin med romerska bokstäver obegriplig för praktiskt taget alla. Man behöver bara tänka sig hur rysk text på det kyrilliska alfabetet framstår för en nutida genomsnittlig västerlänning. Texten upplevdes kanske som tecken som enligt sedvänja borde finnas på mynt och den behöver inte ha upplevts som politiskt betydelsefull av gemene man och därmed inte heller av kungen.

I den politiska situationen som rådde i Norden efter det att Knut tagit makten i Norge, bör han ha kunnat få igenom snart sagt vilka förslag till uppgörelse som helst med Anund inklusive föreskrifter om myntprägling i Sigtuna. Men vi vet inget om vad som skedde i detta avseende. Kanske lämnade Knut åt sin unge frände att själv tänka över sin situation, eftersom han var säker på att Anunds slutsats skulle bli att det var bäst att hålla sig lugn. Knuts heder krävde att han blev herre i sitt arvland Norge, men beträffande Sverige fanns inte anledning att förvänta motsvarande krav.

Myntfynden kan inte ge någon informa-

tion om striderna 1025 och 1026, som påverkar i denna uppsats redovisade slutsatser om striderna.

IX. Kanuto rex partis Suanorum

I sitt ovan under kap. IV (B) angivna brev titulerar sig Knut »kung över del av svearna». Detta har föranlett en del diskussion bland forskarna. Det verkar inte som klarhet i frågan finns inom räckhåll och här skall inget alternativ förordas. Men ytterligare en möjlig variant att tolka titeln bör påtalas.

Efter slaget vid Svolder, där Sven Tveskägg, Olof Skötkonung och Erik jarl hade eliminerat Olav Tryggvason, delade de enligt Snorre upp Norge sig emellan, varvid Olof Skötkonung fick »fyra fylken i Trondheim och båda Mörena och Romsdal och i öster från Ranrike till Svinesund. Detta rike gav kung Olof i Sven jarls vård på samma villkor som skattekungar och jarlar tidigare haft det från överkungen.»³⁵ Sven jarl var Olofs måg och Erik jarls halvbror. »Svearnas kung var mycket missnöjd över att Olav Digre hade lagt under sig hans skattland och drivit bort Sven jarl», skriver Snorre. Man kan ju förstå sveakungens missnöje. I stället för att få sin dotter ståndsmässigt försörjd på andra sidan kölen riskerade han på grund av Olav Digre att få kostnader för både dotter och måg.³⁶ Detta var en bidragande anledning till striderna mot Norge, som omtalas i sägnen om lagman Torgny.³⁷ Vi vet kanske inte tillräckligt mycket om tidens statsrätt och diplomati eller om följderna av slaget vid Svolder för att dra någon slutsats. Det verkar emellertid inte otroligt att Olof, när han av bönderna tvingades att avsluta kriget mot Olav, överlät sitt krav i Norge på Knut. Denne kunde därigenom understryka Olav Digres ställning som usurpator och rättfärdiga sitt krav på hela Norge som arv och kunde manifestera detta genom att använda rubricerade titel rex partis Suanorum.

X. Sammanfattning

Den här i kap. IV redovisade tolkningen av källorna, som bl.a. innebär att Knut var i Uppland 1025, är fri från motsägelser. Krönikans årtal 1025 behöver inte revideras. Ut-sagan att Knuts fiender enligt vissa källor var svenskar och norrmän och enligt andra enbart svenskar, får sin förklaring. Källornas uppgifter om stridernas utgång innebär inga motsägelser och strider inte mot vad som är känt om den följande politiska utvecklingen. Saxos uppgift om Stangebjerg kan mycket väl avse en strid i Uppland. Den strid, som enligt Knuts brev stod 1026, är identisk med det av Sturlasson skildrade slaget vid Helgeå. Striden utkämpades vid Torsebro, vilket framgår av att det beskrivna förloppet stämmer med terrängen och bestyrks ytterligare av Saxos uppgift att drunknade krigare begravts i Åsum samt av Knuts i brevet av 1027 dokumenterade uppfattning om fiendens avsikt att beröva honom kronan och livet. Den följande blockeringen av de danska sunden medförde att Olav förlorade sina skepp och underlättade Knuts maktövertagande i Norge. Olika tolkningar av de i Sigtuna slagna mynten med Knuts bild liksom innebörden av »rex partis Suanorum» är osäkra, men de ändrar inte här sammanfattade slutsatser.

Summary

The crucial battle at Helge river in 1026 marked the end of Scandinavian warfare during 1025–1026. As a result king Canute the Great was able to take possession of Norway. Historians have questioned if the actual course of the battle could have been such as it was described by Snorre Sturluson, the Icelandic chronicler. Some claim that the site of the battle instead could have been in Upland rather than in Skåne and may in fact have taken place 1025, not 1026. Here is argued that the diverging medieval accounts

can be reconciled by taking into account quartenerary geological data on isostatic and eustatic changes in the level of the Baltic coastline in the area of Helge river in Skåne. The coastline in the estuary of Helge river at Åhus has been estimated to have been up to two meters higher than at present. This fits better in with Sturluson's account.

Noter

- ¹ Moberg 1941
- ² Gräslund s. 219
- ³ Gallén
- ⁴ Moberg 1941 s. 117
- ⁵ Weibull s. 47
- ⁶ Weibull s. 52
- ⁷ Stille s. 10
- ⁸ Stille s. 8
- ⁹ Moberg s. 154–155
- ¹⁰ Moberg s. 170–173
- ¹¹ Gräslund s. 217, 218
- ¹² Gräslund s. 227
- ¹³ Moberg 1987
- ¹⁴ Ödman s. 25
- ¹⁵ Moberg s. 162
- ¹⁶ Gräslund s. 217
- ¹⁷ Moberg 1941 s. 159–162
- ¹⁸ Sturlasson del 2 s. 265–270
- ¹⁹ Moberg 1941 s. 155–159
- ²⁰ Kock del 1 s. 154
- ²¹ Moberg 1941 s. 159
- ²² Adam av Bremen s. 101–104
- ²³ Moberg s. 173–175
- ²⁴ Wolff 2001, Wolff 2003
- ²⁵ Ödman s. 22, Wolff s. 44–48, Miller s. 38
- ²⁶ Ekman s. 56. Vidare forskningsresultat i detta ämne framgår ur Ekmans artikel »A Consistent Map of the Postglacial Uplift of Fennoscandia» Terra Nova nr 8 1966
- ²⁷ Saxo del 2 s. 92
- ²⁸ Moberg 1941 s. 153, Moberg 1989 s. 182
- ²⁹ Gräslund s. 212
- ³⁰ Saxo del 2 s. 39–42
- ³¹ Gallén s. 22
- ³² Sturlasson del 1 s. 21–24
- ³³ Sturlasson del 1 s. 22–23, Moberg 1941 s. 16–20
- ³⁴ Jonsson s. 228
- ³⁵ Sturlasson del 1 s. 304, 305
- ³⁶ Sturlasson del 2 s. 55
- ³⁷ Sturlasson del 2 s. 89–95

Litteratur

- Adam av Bremen, *Historien om Hamburgstiftet och dess biskopar*, Proprius förlag, Stockholm 1984.
- Ekman, Martin, Bestämning av landhöjningen med geodetiska metoder. Ove Stephansson red., *Landet stiger ur havet*, Centek förlag, Luleå 1986.
- Gallén, Jaarl. 1992. Vem var Ulf jarl, Sven Estridsens far? Skandia band 58.
- Gräslund, Bo, 1986, Knut den store och Sveariket. Skandia band 52.
- Jonsson, Kenneth, Cnut's coinage. Alexander R. Rumble red., *The Reign of Cnut*, Leicester University Press, London 1994.
- Kock, E. A., *Den norsk-isländska skaldediktningen*. C. W. K. Gleerups förlag, Lund 1946.
- Moberg, Ove, *Olav Haraldsson, Knut den store och Sverige*, Lund 1941.
- Moberg, Ove, Slaget vid Helge å och dess följder. Scanddia, band 53.1, 1987.
- Moberg, Ove, *The battle of Helge å. Scandinavian journal of history*, band 16, 1989.
- Miller, Urve, Strandförsjutningens betydelse för val av boplatz. Ove Stephansson red., *Landet stiger ur havet*, Centek förlag, Luleå 1986.
- Saxo Grammaticus, *Saxos Danmarks Historie del 1 o 2*, Det Danske Sprog- och Litteraturselskab og G. E. C. Gads Forlag, Aktieselskabet af 1994, København, 2000.
- Stille, Arthur, 1923, Saxos skånska stridskildringar. *Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademiens handlingar*.
- Sturluson, Snorre, *Nordiska kungasagor del 1-3*, Fabel bokförlag 199 Stockholm.
- Sturlasson, Snorre, *Snorre Sturlassons konungasagor del 1-3*, C. W. K. Gleerups förlag, Lund 1919. Översättning: Emil Olson, Sturlasson, Snorre, *Snorres Konungasagor del 1-3*, Forum, Uddevalla 1961, svensk tolkning. Åke Ohlmarks.
- Weibull, Lauritz, 1910, *Knut den stores skånska krig*, *Historisk tidskrift för Skåneland nr 4*.
- Wolff, L., 2001, *Slaget vid Helge å. Författarna, terrängen och medverkande trupper*. Bojs, A red., *Föreningen Gamla Christianstad*, årsskrift 2001. Kristianstad.
- Wolff, L., 2003, *Slaget vid Helge å. Fältarbetena i Finja*. Bojs, A red., *Föreningen Gamla Christianstad*, årsskrift 2003. Kristianstad.
- Ödman, Anders, 1998, Öresundsområdet som medeltida krigsskådeplats. Engström, J. och Franzen, O. L. Red., *Öresunds strategiske rolle i et historisk perspektiv*.

DE SKÅNSKA LANDSKAPENS HISTORISKA OCH ARKEOLOGISKA FÖRENING bildades 1866. Föreningen är en samlingspunkt för en historiskt och arkeologiskt intresserad allmänhet.

Föreningen har utgivit Samlingar till Skånes historia, fornkunskap och beskrifning (1868–1873), Samlingar utgifna för De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening (1874–1880), Skånska samlingar (1894–1897) samt Historisk tidskrift för Skåneland (1901–1921).

1961 började föreningen utge ALE, Historisk tidskrift för Skåneland. Första året utkom ett häfte och 1962–1976 tre häften årligen. Fr.o.m. 1977 utkommer fyra häften årligen. 1990 inträdde landsarkivet i Lund som medutgivare.

Brev och manus till redaktionen adresseras till universitetslektor Gert Jeppsson, Vapenkroken 38, 226 47 Lund.

E-post: info@tidskriftenale.nu

Hemsida: <http://www.tidskriftenale.nu>

Medlem i föreningen erhåller tidskriften kostnadsfritt.

Årsavgiften för 2009, 200 kronor, kan insättas på postgirokonto nr 24 68 31-2, De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening.

Äldre häften av tidigare utgivna tidskrifter kan beställas på Landsarkivet, Box 2016, 220 02 Lund. Pris 60 kr per häfte.

EFTERTRYCK, helt eller delvis, medges endast efter redaktionens särskilda tillstånd.

Föreningens styrelse:

Professor Sten Skansjö, Lund, ordf., 1:e arkivarie Elisabeth Reuterswärd, Lund, sekr., länsarkivarie Anders Persson, Lund, v.sekr., 1:e arkivarie Bengt Danielson, Lund, skattemästare, universitetslektor Gert Jeppsson, Lund, redaktör samt fil. dr Kerstin Arcadius, Malmö, docent Lars Berggren, Lund, docent Peter Carelli, Lund, fil. dr Solveig Fagerlund, Viken, docent Tomas Germundsson, Lund, 1:e antikvarie Bengt Jakobsson, Gislöv, länsantikvarie Barbro Mellander, Kristianstad, fil. dr Bodil Persson, Lund, länsantikvarie Thomas Romberg, Malmö, länsantikvarie Leif Stenholm, Karlskrona, professor Anna Christina Ulfspärre, Lund, 1:e antikvarie Pablo Wiking-Faria, Varberg.

Ale

Historisk tidskrift

FÖR SKÅNE, HALLAND OCH BLEKINGE
UTGES AV DE SKÅNSKA LANDSKAPENS HISTORISKA
OCH ARKEOLOGISKA FÖRENING
OCH LANDSARKIVET I LUND.

Innehåll

ELISABETH REUTERSWÄRD, ANNA CHRISTINA ULFSPARRE,
STEN SKANSJÖ & GERT JEPPSSON
Jan Dadlin – in memoriam

I

JAN DAHLIN
Carl Christoffer Schnell.
Fältskären i Lund som räddade den unge Linné

3

LARS WOLFF
Knut den Stores strider i Skandinavien 1025–1026

19

Vinjetten på framsidan återger det första tecknet – en f-run – i
runhandskriften av den medeltida Skånelagen, som var gällande i
Skåne, Halland, Blekinge och på Bornholm.